

Herman Gorter (1864 – 1927)

Van sensitivisme naar socialisme

Onderzoeksrapport voor de module ENNE-Meesterstuk.

In honorem patris mei

Jan Kees van Rossem, s1029682

In opdracht van: Hogeschool Windesheim, Zwolle

Docent: mevrouw F. van Renssen

Elburg, 22-6-2013.

Inhoudsopgave

1. Samenvatting	3
2. Inleiding	5
3. Opzet van het project	6
3.1 Toelichting op hoofdvraag en deelvragen	6
3.2 Logboek	7
4. Theoretisch kader	9
5. Het leven van Herman Gorter in de periode van 1889 tot 1916	19
6. De relatie tussen <i>Mei</i> en de Beweging van Tachtig	24
7. <i>Pan II</i> en de socialistische literatuuropvatting	32
8. <i>Mei</i> en <i>Pan II</i> , een vergelijking	43
9. De ontwikkeling in de literatuuropvatting en levenshouding van Herman Gorter en zijn poëzie uit de jaren 1886 – 1916	47
10. Conclusie	55
11. Nawoord	59
Bronnenlijst	60
Bijlagen	62
1. Plan van aanpak	62
2. Urenverantwoording	71
3. Link naar de PowerPointpresentatie	71
4. Checklist schriftelijke rapportage	72

1. Samenvatting

Voor deze studie heb ik onderzoek verricht naar het leven van Herman Gorter. De bedoeling hiervan is om een antwoord te krijgen op de vraag hoe Herman Gorter zich vanuit het sensitivisme kan ontwikkelen tot socialist. Deze studie heeft het karakter van een historisch-biografisch onderzoek.

Herman Gorter is een dichter die leefde aan het eind van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw. Deze tijd kenmerkt zich door een rigoureuze omwenteling in de Nederlandse cultuur. Deze omwenteling begint rond 1880 met de komst van de Beweging van Tachtig en *De Nieuwe Gids*. Het is een reactie op het heersende culturele klimaat, dat sterk moraliserend en verburgerlijkt is: de tijd van de zogenaamde domineespoëzie. Een nieuwe lente en een nieuw geluid breken aan in cultureel Nederland, zo dicht Gorter in zijn episch-lyrisch gedicht *Mei*.

De Beweging van Tachtig is een verzamelnaam voor elke schrijvende en beeldende kunstenaar, die breekt met de traditie van de Nederlandse romantiek, zover er van romantiek in de culturele zin van het woord gesproken kan worden. Dit is dan ook het enige wat de Beweging van Tachtig bindt. De stromingen binnen die Beweging zijn velerlei.

Herman Gorter onttrekt zich niet aan deze ontwikkeling. Hij begint als sensitivist, raakt daarna geïnspireerd door de filosofie van Baruch de Spinoza (spinozisme) en wordt uiteindelijk socialist. Opvallend is dat het socialisme voortkomt uit de gegoede burgerij, de bourgeoisie. De arbeiders zelf zijn in die dagen niet zo veel met het socialisme bezig. Voor hen is de strijd om te overleven meer dan voldoende.

Gorter wordt socialist omdat zijn sensitivistische en spinozistische levensvisie hem dwingt een concreet antwoord te geven op de wereld om hem heen. Politieke activiteit is dan ook automatisch een gevolg hiervan, en voor Gorter ligt dit in het verlengde van zijn poëtische werk: Zijn dichtkunst dwingt hem socialist te worden. Om tot deze stelling te komen heb ik me vooral op citaten van Gorter persoonlijk gericht. Deze citaten zijn te vinden in brieven en non-fictionele geschriften van Gorter. Veel van deze citaten heb ik gelezen in het boek van Herman de Liagre Böhl over het leven van Herman Gorter: *Herman Gorter 1864 – 1927*.

Herman Gorter is een fanatiek man. Dat blijkt niet alleen uit zijn onvoorwaardelijke overgaven aan het sensitivisme, het spinozisme en het socialisme, ook in de sportwereld gaat Gorter voor de hoogste prijs. Die onvoorwaardelijke inzet zorgt er ook voor dat Gorter enig gebrek aan realiteitszin heeft. Hij radicaliseert tot radencommunist, waarbij hij geweld om de communistische heilstaat vorm te geven niet meer schuwt. In zijn socialistisch gedicht *Pan II* uit 1916 roept hij op tot de strijd.

Voor deze studie heb ik *Mei* en *Pan II* met elkaar vergeleken. Opvallen is dat er veel overeenkomsten te geven zijn, het grote verschil is de rol van de ideologie. Is *Mei* doortrokken van een breuk met de traditie, in *Pan II*, gaat het om de promotie van het socialisme.

De lezer treft in dit dossier aan dat levenshouding en literaire ontwikkeling bij Gorter hand in hand gaan. Deze zijn niet te scheiden. Gorter meent wat hij schrijft en handelt er ook naar. “Teach as you preach” is op Gorter zeker van toepassing en werkt beide kanten uit. De ontwikkeling van Gorters levenshouding is dé factor die van invloed is op zijn literatuuropvatting. Of is het juist andersom? Hierover gaat deze studie.

2. Inleiding

Voor u ligt mijn Meesterstuk ter afronding van mijn studie LVO Nederlands. Ik heb ervoor gekozen om hierin de literaire ontwikkeling van Herman Gorter te onderzoeken. De aanleiding vormt de kennismaking met het gedicht *Mei* tijdens deze opleiding. Ik ben diep onder de indruk van de taalgebruik in dit episch-lyrische werk. De taal dient hierin niet alleen het weergeven van een verhaal, een droom, maar ook van de gevoelens en emoties die hierbij horen. Taal wordt hier muziek, en daarom spreek ik graag van de kunst van de woordklank. Gorter heeft het in *Mei* over een nieuw geluid.

Omdat ik voor de lerarenopleiding ook een louter onderwijskundig onderzoek heb gedaan naar leesmotivatie bij leerlingen heb ik in het Meesterstuk gekozen om een onderzoek te doen geheel binnen mijn vakgebied Nederlands. Dat neemt niet weg dat naar mijn overtuiging de meeste gedichten van Herman Gorter niet in (de bovenbouw) van het vmbo en het mbo aangeboden kunnen worden. Om het onderzoek niet al te breed te laten uitlopen heb ik dit niet meegenomen in dit dossier. Het onderzoek is dus louter historisch-biografisch van aard.

In de verbredende minor ben ik bezig geweest met de propedeuse voor LVO Geschiedenis. Ik heb me toen moeten verdiepen in de tijd waarin Herman Gorter leeft. Dat is voor een docent Nederlands geen ramp. Wat is er mooier om een schrijver te plaatsen in de tijd waarin zijn kunstwerk is ontstaan. Dit heeft mij gebracht bij de boeiende levensloop van Herman Gorter (Stuiveling, 2007). Want al snel bleek dat er een is-gelijk-teken tussen Gorters literaire ontwikkeling en zijn levenshouding kan worden geplaatst. In dit Meesterstuk is het mij gegaan om deze beide onderdelen te beschrijven en de relatie hiertussen te ontdekken. Daarnaast geef ik een persoonlijk oordeel hierover.

Uit de periode van de 20^e eeuwwisseling was mij de muziek van Gustav Mahler, Jan van Gilse en Alphons Diepenbrock al bekend. Ook de schrijvers Couperus en Multatuli zijn geen onbekenden voor mij. Daar kan nu Herman Gorter aan toegevoegd worden. Hoewel ik als belijdend en overtuigd christen vraagtekens zet bij de keuze van deze mensen, is het een ontzettende boeiende tijd in de Nederlandse cultuur geweest. Deze interesse dank ik vooral aan mijn vader. Net als Herman Gorter ben ik een zoon van een predikant. Predikanten zijn vaak breed georiënteerd. Tijdens de voorbereidingen van dit Meesterstuk overleed mijn vader, die ik als groot inspirator zie. Ik draag dit dossier met liefde en dankbaarheid postuum aan hem op.

Elburg, 6-5-2013

3. Opzet van het project

3.1 Toelichting op hoofdvraag en deelvragen

Bij het lezen van het gedicht *Mei* viel mij de muzikale waarde van dit gedicht op. Ik was tijdens het lezen van *Mei* vanuit een ander vakgebied bezig met de eerste drie symfonieën van Gustav Mahler. De overeenkomst in klanken en kleuren tussen deze symfonieën en *Mei* intrigeerden mij. Ik ben mij meer in de dichter Herman Gorter gaan verdiepen. Ik ontdekte dat Gorter in zijn *naturalisme* en zijn *allerindividueelste poëzie* vastliep en uiteindelijk socialist wordt. Ik vraag mij af hoe dit heeft kunnen gebeuren. Zijn er oorzaken of ontwikkelingen aan te wijzen waarom hij zich juist tot het socialisme 'bekeert'? Mijn probleemstelling luidt dan ook: "Van Tachtiger naar socialisme in het leven en werk van Herman Gorter." Om inzicht te krijgen in deze probleemstelling heb ik mij tot doel gesteld om de ontwikkeling in het leven van Herman Gorter te volgen om te begrijpen hoe hij zich van allerindividueelste kunstenaar, volgens de literatuuropvatting van Tachtig, tot een geëngageerd kunstenaar ontwikkelt. Om dit te bereiken wil ik weten welke factoren uit het leven van Gorter hebben bijgedragen aan zijn omslag van allerindividueelste dichter in het gedicht *Mei* (1886) tot een dichter die betrokken is op de arbeidersklasse sinds de Industriële Revolutie in zijn socialistische gedicht *Pan II* (1916)). Ik wil daarom de volgende vraag beantwoord zien:

'Welke factoren in de periode 1889 tot 1916 uit het leven van Gorter hebben bijgedragen aan zijn omslag van allerindividueelste dichter naar socialistische poëzie, die aandacht besteedt aan de problematiek rondom de arbeidersklasse van de Industriële Revolutie?'

Deze vraag wordt beantwoord vanuit de volgende deelvragen:

- 1) Hoe ontwikkelde het leven van Herman Gorter zich in de periode van 1889 tot 1916?
- 2) Wat is de relatie tussen *Mei* en de Beweging van Tachtig?
- 3) Wat is de relatie tussen *Pan II* en de socialistische literatuuropvatting?
- 4a) Welke kenmerken van de Beweging van Tachtig zijn te vinden in het gedicht *Mei*?
- 4b) Welke kenmerken van het socialisme zijn er te vinden in het gedicht *Pan II*?

5) Is de ontwikkeling in de literatuuropvatting/levenshouding van Herman Gorter terug te vinden in zijn poëzie uit de jaren 1886 – 1916?

3.2. Logboek

Om de hoofdvraag en de deelvragen te kunnen beantwoorden ben ik als volgt aan het werk gegaan:

1) Oriëntatie op het thema.

Binnen de verdiepende module van mijn studie tot leraar Nederlands, heb ik mij beziggehouden met de propedeuse voor de lerarenopleiding Geschiedenis. Binnen deze propedeuse moest ik een historisch onderzoek doen. Ik heb destijds gekozen voor Herman Gorter, omdat ik de studie geschiedenis volgde om de Nederlandse kunst, literatuur en muziek te kunnen plaatsen binnen haar historische context. Ik heb dit historisch onderzoek afgebakend binnen de jaren 1886 – 1916. Ik raakte zo geboeid in mijn onderwerp dat ik besloot om de ontwikkeling van de dichter Herman Gorter tot onderwerp voor mijn afstudeerscriptie van de lerarenopleiding Nederlands te kiezen. Ik had hierdoor de mogelijkheid om de historische context van Herman Gorter te verbinden met zijn ontwikkeling als dichter.

2) Voorbereiding om te komen tot een [*Plan van Aanpak*](#).

Ik heb allereerst de documenten met de werkwijze en de eisen voor deze module gelezen. Ik ben tot de conclusie gekomen om voorafgaand aan mijn *Plan van Aanpak* de literatuur eerst te bestuderen. Het gedicht *Mei* heb ik gelezen voor de boekenlijst vanwege het tentamen *Fictie Verdieping*. Het gedicht *Pan* (1912) en *Pan II* (1916) heb ik voorafgaande aan de start van deze module (maart 2013) gelezen. Al tijdens de voorbereiding voor mijn historisch onderzoek maakte ik kennis met het boek van Herman de Liagre Böhl: *Herman Gorter 1864 – 1927*. Dit boek heb ik als primaire bron voor mijn afstudeerscriptie gebruikt. Daarnaast heb ik veel gebruik gemaakt van de website van de *dbnl*. In deze fase heb ik ook uittreksels van de gebruikte literatuur gemaakt.

3) Schrijven van het *Plan van Aanpak*.

Hierna ben ik begonnen met het schrijven van mijn *Plan van Aanpak*. Ik heb dit plan voorgelegd aan mijn critical friend. N.a.v. haar opmerkingen heb ik het *Plan van Aanpak* aangepast en voorgelegd aan mijn begeleider. Zij heeft mij gecoacht om te komen tot een duidelijk plan. De opmerkingen van mijn critical friend en mijn begeleider heb ik toegevoegd aan mijn *Plan van Aanpak*.

4) Ordenen van de informatie.

Om de informatie tot één geheel te maken heb ik eerst de hoofdstukken bedacht. Vervolgens ben ik begonnen met het schrijven van een concept. Vanuit dit concept heb ik een uitwerking van deelvraag 1 en 2 gemaakt. Deze uitwerking heb ik ter beoordeling aan mijn begeleider voorgelegd. N.a.v. haar opmerkingen heb ik de tekst voor deze deelvragen aangepast en ben ik verder gegaan met het uitwerken van mijn concept.

5) Het formeren van een voorlopig onderzoeksplan.

Ik heb de uitwerkingen van mijn concept gebundeld en een indeling gemaakt zoals in de eisen staat verwoord. Nadat ik mijn uitwerkingen heb nagelezen en gecorrigeerd heb ik het voorlopig onderzoeksplan aangeboden aan mijn critical friend. Zij heeft dit plan gelezen en vooral stilistisch van opmerkingen voorzien. Vervolgens heb ik het voorlopig onderzoeksplan aangeboden aan mijn begeleider.

6) Van voorlopig onderzoeksplan naar het definitieve *Meesterstuk*.

Nadat mijn begeleider het voorlopig onderzoeksplan van commentaar had voorzien ben ik begonnen met de verwerking hiervan. Ik heb haar opmerkingen punt voor punt ter hand genomen. Vervolgens heb ik het dossier nagezien op spellingfouten en geprobeerd de tekst wat in te korten. Hierna heb ik mijn digitale presentatie, in de vorm van een PowerPoint, aangepast aan het dossier. Omdat ik mijn presentatie opslaat buiten mijn huis ('in the cloud') heb ik de link naar deze presentatie in de bijlage geplaatst. Tot slot heb ik dit document voorzien van een nawoord. Rest mij nog om de layout te controleren.

4. Theoretisch kader

Inleiding

In dit kader wil ik kort ingaan op de levensloop van Herman Gorter. Tevens wil ik de persoon Herman Gorter plaatsen binnen de literaire context van zijn tijd. Ik ontkom er niet aan om ook stil te staan bij de opkomst en ontwikkeling van het socialisme.

Voor dit dossier heb ik veel gebruik gemaakt van het boek *Herman Gorter 1864 – 1927. Met al mijn bloed heb ik voor u geleefd*. Dit boek is geschreven door Herman de Liagre Böhl. Ik baseer me op dit werk omdat in deze bron een, naar mijn idee, goed overzicht wordt gegeven over zowel het literaire alsook het politieke aspect in het leven van Herman Gorter. De auteur doet dit inclusief, waarmee ik bedoel dat hij zowel de literaire ontwikkeling als de politieke ontwikkeling van Gorter niet als aparte hoofdstukken, maar integraal behandelt. Beide ontwikkelingen zie ik als de ontwikkeling van de levenshouding van Herman Gorter. Dit boek is volgens mij dan ook een biografie. De auteur is universitair hoofddocent Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ook de beperking van dit boek voor mijn dossier weer: het heeft in opzet een politieke en minder een literair gerichte inhoud. Vooral het ontbreken van de relatie tussen Gorters socialistische poëzie en de socialistische literatuuropvatting heb ik in dit boek gemist. Ik heb hiervoor andere bronnen moeten gebruiken. De eerste druk van dit boek verscheen in 1996¹.

De auteur verdeelt de biografie in vijf perioden: *Mei* (1864 – 1889), *De school der poëzie* (1890 – 1896), *De sociaaldemocratie* (1897 – 1909), *Oorlog en revolutie* (1909 – 1918) en *Bij de nederlaag der revolutie* (1918 – 1927). Naast de beschrijving van Gorters ontwikkeling als dichter en de literatuur rond het begin van 20^e eeuw is in dit boek een aanzienlijk deel gewijd aan de geschiedenis van het socialisme en communisme in Nederland en Duitsland. Deze politieke geschiedschrijving is voor mijn onderzoek minder van belang dan het literaire deel.

Een andere bron die ik veel geraadpleegd heb is een artikel van Gramt Stuiveling: (1997-2007) op de website van het Poëtisch Liedgenootschap: Herman Gorter 1864-1924. Het artikel begint met de jeugd van Herman Gorter. Vervolgens beschrijft de website hoe Herman Gorter verder gaat in de lijn van zijn vader, zeker als het om de

¹ https://www.uitgeverijboom.nl/boeken/geschiedenis/amsterdam_op_de_helling_9789085069515/ (21-3-2013)

visie op de poëzie aankomt. Tussendoor wordt informatie gegeven over enkele van zijn werken. Vooral Gorters overgang van sensitivisme naar spinozisme en vervolgens naar het socialisme heb ik uit deze bron beter kunnen volgen. In tegenstelling tot de biografie van Liagre Böhl is dit artikel minder politiek van aard. Voor mijn onderzoek vullen beide bronnen elkaar goed aan. Ook in dit artikel ontbreekt een relatie tussen Gorters socialistische poëzie en de socialistische literatuuropvatting.

Samen met de andere bronnen hebben zij geleid tot een persoonlijke visie op de ontwikkelingen in de levenshouding en de literaturopvatting van Herman Gorter. In dit onderzoek zal blijken dat mijn visie niet in deze bronnen is terug te vinden, maar wel te herleiden.

De jeugd van Gorter

Herman Gorter is geboren op 26 november 1864 te Wormerveer. Zijn ouders noemen hem Pans. Zijn vader is Doopsgezind predikant te Wormerveer. Als Herman in 1883 klassieke talen gaat studeren aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam wordt hij lid van het Amsterdams Studenten Corps. Voor de ontgroening moet hij een korte autobiografie schrijven. Hij wijdt deze grotendeels aan zijn vader, Simon Gorter. Inderdaad is zijn vader van belang in de opvoeding van Herman (Liagre Böhl, 2000 en Stuiveling, 2007). Simon is doopsgezind predikant in de Zaanstreek. Hij staat open voor de liberale invloeden van het vrijzinnig protestantisme. Wanneer Simon vanwege zijn gezondheid niet langer als predikant kan functioneren, wordt hij hoofdredacteur bij *Het nieuws van den Dag*, een dagblad dat sinds 1870 verschijnt en de protestantse middengroepen als doelgroep heeft (Liagre Böhl, 2000). Het gezin verhuist dan van Wormerveer naar Amsterdam. Hermans moeder, Johanna Catharina (Jo) Lugt, heeft voornamelijk de opvoeding ter hand genomen. Na de dood van Simon moet ze rond zien te komen van een volstrekt ontoereikend pensioentje van *Het nieuws van de Dag*. Om dit pensioentje aan te vullen is ze pensionhoudster geworden (Liagre Böhl, 2000).

Naast liefde voor de letterkunde houdt hij ook van de natuur. In beide vindt Herman innerlijke zekerheid. Als kind komt Herman in de zomervakanties graag bij zijn grootouders in het Friese Balk (Gaasterland) (Liagre Böhl, 2000). De liefde voor de natuur deelt Herman met zijn achterneef Pim Scheltema. De sterke Pim neemt zijn verlegen en bangelijke achterneef Herman op sleeptouw. Hierdoor neemt Herman

toe in kracht. Als ze aan elkaar gewaagd zijn creëren ze een afgesloten denkwereld. Ze bespreken hun sociale omgeving en zoeken naar een antwoord op de vraag wat hun plaats is tussen de andere mensen (Liagre Böhl, 2000).

Als kind ervaart Herman de toenemende tegenstelling tussen rijk en arm in Amsterdam intens. Hij schrijft daarover: "Wij waren niet van ijzer of steen, wij hadden warme menschenharten, harten van maatschappelijke wezens, die harder kloppen of langzamer gaan naar den hartslag hunner maatschappij."²

Naast zijn huiswerk had Herman ook nog tijd voor sport. Hij maakt plannen voor een sportvereniging naar Engels model. In 1882 kan dan de eerste Amsterdamse cricketclub *Run* worden opgericht. Herman is de eerste voorzitter.

De Beweging van Tachtig en *De nieuwe Gids*

De Beweging van Tachtig ontstaat uit onvrede op het heersende letterkundige klimaat in Nederland. Dat klimaat wordt bepaald door de domineespoëzie. *De Nieuwe Gids* fulmineert door haar drijvende kracht Willem Kloos tegen de domineedichters, die genoeg scheppen in huiselijkheid, vaderlandslievendheid, kuisheid en middelmatigheid (Anbeek, 1990). Willem Kloos wordt bijgestaan door Lodewijk van Deyssel. *De Nieuwe Gids* is de spreekbuis van deze beweging. In dit tijdschrift schrijft Kloos zijn literaire kronieken, waarin zijn literaire opvattingen uitwerkt: Poëzie moet de 'allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie' zijn. Om de oerdriften van deze emotie te bereiken moet de mens afstand doen van de taal. Taal is namelijk een middel die de oermens gevangen houdt. De dichter moet daarom de wetten van de woordbetekenis en van de grammatica aan zijn laars lappen en komen tot een spontaan geluid, in overeenstemming met zijn gevoel. Het ideaal van de dichter (bohemien) die buiten de maatschappij staat wordt een archetype (Anbeek 1990). Ze strijden voor een individuele beleving van kunst. Het gaat dan om de kunstenaar en niet om zijn lezers (Dresden, 1980). De dichter offert zichzelf op voor zijn gedicht (Dresden, 1980). Waar in de domineespoëzie God de boventoon voert, krijgt de poëzie nu de rol van religie. De dichter is een wellustig lijdende persoon, Christus gelijk. De dichter moet uiting geven aan zijn passies en is in een ivoren toren verheven boven de maatschappij (Anbeek, 1990).

² Liagre Böhl, H. de. 2000. *Herman Gorter 1864 – 1927*. Amsterdam, Contact.

De Nieuwe Gids is, net als *De Gids*, een cultureel en literair tijdschrift (Liagre Böhl, 2000). Herman Gorter voelt zich aangetrokken tot deze beweging en publiceert zijn gedichten in *De Nieuwe Gids*. In *De Nieuwe Gids* verschijnen ook socialistische en naturalistische artikelen. De enige overeenstemming met de poëtische opvattingen van Kloos is dat zij anti-bourgeoisie zijn. De artikelen in *De Nieuwe Gids* zijn een kenmerk van de tegenstellingen die in het culturele en maatschappelijke leven voorkomen: het idee van de ivoren toren waarin een dichter leeft staat haaks op het socialistische principe (Anbeek, 1990). De dichters rondom *De Nieuwe Gids* nemen de Engelse romantici als uitgangspunt. Waarom is niet bekend, wel is duidelijk dat de lijdende dichter de plaats inneemt van de lijdende Christus (Anbeek, 1990).

Sinds de start van de Beweging van Tachtig komt er een onderscheid tussen maatschappij en kunst. Die bestond daarvoor nog niet. Hierdoor ontstaat er een discussie tussen kunst en maatschappij, die tot de dag van vandaag voortduurt (Anbeek 1990).

Naturalisme

Ook in het proza groeit het verzet tegen de moraliserende opvattingen. De schrijver moet juist een anatomist zijn, een wetenschapper (Emile Zola). Deze beweging noemen we het naturalisme. In Nederland raakt het wetenschapselement op de achtergrond: de hoofdpersoon in de naturalistische roman is een lijdende figuur, gevangen in erfelijkheid. De personages zijn overgevoelige stadsmensen. Beestmensen, zoals bij de Franse en Vlaamse naturalisten, komen niet voor. De woordkunst neemt in het Nederlands naturalisme een belangrijke plaats in. Binnen de ideeën van het naturalisme is er geen ruimte voor een alwetende verteller. Een vertelinstantie, die geen oordelen geeft, komt hiervoor in de plaats (Anbeek 1990).

Lodewijk van Deyssel wijst het naturalisme af. Hij kiest voor het ideaal van de pure zintuiglijkheid: observatie – impressie – sensatie. Hierbij hoort de ‘woordkunst’. Geleidelijk aan wordt zijn poëzie mystieker van inslag. Van Deyssel zoekt niet alleen naar een vorm (pure zintuiglijkheid) maar ook naar inhoud (mystiek). Een dergelijke ontwikkeling maakt Louis Couperus ook door. Frederik van Eeden blijft in zijn proza, maar ook als arts zoeken naar het Hogere (Anbeek 1990).

Na de eeuwwisseling raakt het naturalisme langzaam maar zeker op haar retour. Als reactie op het realisme in het naturalisme komt de neoromantiek op gang.

Sensitivisme

Gorters eerste gedicht is het episch-lyrische gedicht *Lucifer*. Na dit jeugdwerk volgt *Mei* en dan de ‘*Sensitivistische*’ verzen van 1890. Het bijvoeglijk naamwoord sensitivistisch wordt door Lodewijk van Deyssel aan deze verzen toegevoegd (Schenkeveld – Van der Dussen, 1993). Willem Kloos en Lodewijk van Deyssel wijzen Gorter aan als alleenvertegenwoordiger van het sensitivisme: de impressionistische variant van de letterkunde (Liagre Böhl, 2000). In het sensitivisme gaat het om het louter uitdrukken van sensaties. Vormen als metrum, ritme en rijm zijn niet belangrijk meer. Gorter is hiervan de vertegenwoordiger bij uitstek (Anbeek, 1990).

Symbolisme

Gorters *Sensitivistische verzen* (1890) zijn een inspiratiebron voor dichters als Leopold en Boutens. Zij worden door literatuurhistorici ingedeeld bij het stemmingssymbolisme. In het stemmingssymbolisme draait het om de beleving van de buitenwereld door de ‘Ik’. Toch kan niet gesteld worden dat deze dichters symbolisten zijn. Hoewel raakvlakken (de ‘ivoren-torenidee’ en poëzie om de poëzie) met deze stroming zijn er ook verschillen (er worden concrete beelden gebruikt die zichzelf uitleggen). Het symbolisme als zodanig heeft in Nederland geen invloed gehad (Anbeek, 1990). Wel worden er symbolen door Gorter gebruikt, zoals het meisje en de godheid, die aanvankelijk een sensitivistische waarde krijgen en later een socialistische invulling (Liagre Böhl, 2000). Deze symbolen worden in de gedichten zelf uitgelegd. Daarom kan Gorter niet onder het symbolisme gerekend worden.

Mystiek en Neoromantiek

Na de eeuwwisseling raakt het naturalisme langzaam maar zeker op haar retour. Als reactie op de realistische component komt de neoromantiek op gang: de historische roman (met voornamelijk de woeste, barbaarse kant van het verleden) komt terug en de droom krijgt het primaat boven de werkelijkheid (Anbeek, 1990). De mystiek is het

andere alternatief. Men raakt geïnspireerd door de Middeleeuwen (Schenkeveld – Van der Dussen, 1993).

Spinoza

Evenals Van Deyssel en Couperus gaat Gorter in de 90-er jaren van de 19^e eeuw op zoek naar een filosofie waarop hij zijn levenshouding en poëzie kan funderen (Anbeek 1990). Aanvankelijk denkt Gorter deze gevonden te hebben bij Spinoza. Volgens Spinoza geeft alleen het denken inzicht in de waarheid. De verbeelding (het vermogen om woorden en beelden te ontvangen) is volgens Spinoza minder zuiver. Zij wordt voornamelijk beïnvloed door gevoelens (de affecten). Omdat de affecten de verbeelding beïnvloeden, levert de verbeelding ons minder zekere kennis op. Alleen kennis heeft een waarheidswaarde de verbeelding is vervuild door gevoelens. Daarom kan de verbeelding geen waarheidswaarde hebben (Berenpas, 2012). Spinoza twijfelde aan het bestaan van het bovennatuurlijke, zoals wonderen. Hij geloofde niet in een goddelijk plan. Men vond hem daarom radicaal en atheïstisch (Van der Wijk, 2012). Spinoza's dogmatiek, waarin het hele bestaan herleidt wordt tot God-Natuur, de Ene substantie, blijft Gorter fascineren. Gorter interpreteert dit gegeven alsof iedereen goddelijk is (pantheïsme) (Liagre Böhl, 2000).

Socialisme en communisme

Het socialisme is een politieke stroming. Het ontstaat ten tijde van de Franse Revolutie. Ze komt niet op vanuit de arbeidersbeweging, maar vanuit de burgerij (republikeinen) en de adel. Het doel is de emancipatie van de arbeidersklasse. Men verwacht dat dit vanzelf vanuit de maatschappij zal gaan gebeuren (Palmer, Colton, Kramer, 2007). Onder hen is Karl Marx, die met behulp van Friedrich Engels het *Communistisch Manifest* schrijft. Het socialisme krijgt hierdoor een programma en wint aan kracht. We spreken dan van Marxisme (Palmer, Colton, Kramer, 2007).

Aan het eind van de 19^e eeuw ontstaat er, door de groeiende transportmogelijkheden als spoorwegen, kanalen en stoomboten, een wereldeconomie. Deze economie bevindt zich al spoedig in een crisis, waardoor de verschillen tussen arm en rijk nog groter worden. Het socialisme en het marxisme winnen hierdoor aan aanhang en invloed. De term marxisme verandert in communisme, naar het *Communistisch Manifest* (Palmer, Colton, Kramer, 2007).

Het socialisme en communisme worden een zekere oppervlakkigheid verweten, omdat het zich toelegt op materieel bezit. Dit wordt door vooraanstaande socialisten en communisten (waaronder Herman Gorter) weerlegd (Liagre Böhl, 2000).

Via Kautsky leert Gorter ook Rosa Luxemburg kennen. Zij is een revolutionaire communist. Gorter komt onder invloed van dit revolutionaire communisme en begint hierdoor te radicaliseren (Liagre Böhl, 2000 en Verdult, 2007). Dat vertaalt zich in onenigheid binnen de S.D.A.P. Gorter richt met een aantal geestverwanten de SDP³ op en breekt met de S.D.A.P. Ook binnen deze partij begint hij hoe langer hoe meer radicaler te worden en komt hij uiteindelijk alleen te staan.

Gorter is een vurig aanhanger van de antinationale gevoelens binnen het socialisme. Hij is dan ook groot voorstander van de Tweede Internationale. Dit is een vergadering van bijna alle socialistische bewegingen in alle landen. Naar Gorters idee gaat het belang van de arbeider boven het landsbelang: een mondiaal socialisme. Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog (1914- 1918) blijkt dit mondiale idee een wassen neus. Alleen in Rusland geven de socialisten blijk van een mondiaal principe, door hun regering niet te steunen in de deelname aan de oorlog (Liagre Böhl, 2000). Deze ontwikkeling heeft gevolgen voor zijn in 1912 gepubliceerde socialistische gedicht *Pan*. Hij werkt dit gedicht helemaal om en komt in 1916 met *Pan II*.

In 1917 vindt in Rusland een communistische omwenteling plaats. De gemoederen bij de radicale communisten in Europa raken gespannen. Eindelijk gebeurt er iets wat zij hebben verkondigd: “Het proletariaat wacht niet geduldig af, maar neemt de wapens in handen om een revolutie te ontketenen”. Deze revolutie wordt de Oktoberrevolutie genoemd (Liagre Böhl, 2002). Vrij snel na de revolutie raakt Herman Gorter ontgoocheld. Wat een proletarische revolutie had moeten zijn, ontwikkelt zich tot machtsvertoon van de leiders van de communistische partij in Rusland. Daarnaast ontdekt Gorter dat de visie van één van die leiders, Lenin, op de revolutie in West-Europa niet klopt. Hij schrijft dan zijn *Open brief aan partijgenoot Lenin*. Hierin maakt hij duidelijk dat de Oktoberrevolutie kon slagen omdat de boeren in Rusland achter de proletariërs staan. In West-Europa zijn de boeren geen aanzienlijk deel van de samenleving en moet de revolutie op een andere wijze plaatsvinden. Gorter levert deze kritiek op zijn bekende wijze: je mag het oneens met mij zijn, maar ik heb toch

³ Sociaal Democratische Partij.

gelijk (Liagre Böhl, 2002). Gorter bereikt hiermee dat hij wordt uitgenodigd om naar Moskou te komen. In Moskou mag hij het congres toespreken, maar zijn rede heeft geen enkele invloed. Hij wordt vervolgens slecht behandeld in Moskou en hoeft er niet op te rekenen dat hij nog eens terug mag keren.

Gorter wordt geleidelijk aan een aanhanger van het zogenaamde radencommunisme. Deze vorm van communisme verheft de arbeidersraad van een bedrijf tot de leiding van een samenleving. Hierdoor wordt een regering overbodig. Ook een voorhoedepartij, zoals de SDP, is dan niet noodzakelijk. Het proletariaat regeert dan zichzelf. Hierdoor kunnen ook landsgrenzen en onderscheid tussen volkeren vervallen. Menigeen interpreteert het radencommunisme als anarchie (Liagre Böhl, 2002). Ook in Duitsland is Herman Gorter actief als ideoloog van het radencommunisme.

Socialistische literatuuropvatting

Binnen het socialisme ontwikkelt zich een opvatting over literatuur. Deze was in tijd nog niet zo definitief. Pas in 1934 wordt op het schrijverscongres in Moskou door de Russische Communistische Partij deze opvatting definitief vastgelegd. Er is bekend dat Friedrich Engels zich ooit heeft uitgelaten over realisme. Volgens hem is realisme 'behalve waarheidsgetrouwheid van de details, ook de getrouwe weergave van typerende (typische) karakters onder typerende (typische) omstandigheden. (april 1888) (Van Bork, e.a., 2012). Dit wordt het socialistisch realisme genoemd. Socialistische literatuur heeft tot doel om de werkelijkheid weer te geven, ten dienste van de revolutie. Daarom moet literatuur begrijpelijk zijn voor de arbeider. De literatuur moet positief zijn, vervuld van heldendom. Belangrijk voor de socialistische literatuuropvatting zijn de gedachten van de filosoof Georg Lukaçs (1885 – 1971). Zijn filosofie over de socialistische literatuur is in Gorters dagen nog niet bekend. Lukaçs is van mening dat het realisme de aangewezen weg is om de revolutie te bevorderen. Literatuur – en kunst in het algemeen - behoort positief, socialistisch en realistisch van aard te zijn. De communistische landen maakten Lukaçs opvatting over kunst als de enige en officiële toegestane stijl. In deze landen is de communistische heilstaat realiteit. Klassentegenstellingen zijn opgeheven. Daarom is er geen reden voor negatieve kunst. Socialistisch en realistisch moet de kunst zijn

omdat de massa zich in die kunst herkent en er ook kracht uit put⁴. Bij de behandeling van relatie tussen het socialisme en *Pan II* ga ik in op de vraag of Herman Gorters gedichten aan deze beschrijving voldoen.

Relaties

In het leven, en ook in het dichtwerk, van Herman Gorter zijn drie vrouwen van belang geweest. Allereerst is dat Wies, zijn vrouw. Zij is de dochter van een de vermogende patriciër Cnoop Koopmans. In 1890 trouwt hij met haar. Hij is dan nog leraar klassieke talen in Amersfoort. Aanvankelijk wil Gorter niet met haar trouwen; de dichter in hem laat de huwelijksstrouw niet toe (Liagre Böhl, 2000). Als hij dit aan Wies duidelijk maakt blijkt ze daar niet al te zwaar aan te tillen. Onder druk van zijn moeder stemt Herman in met een huwelijk (Liagre Böhl, 2000).

Herman en Wies leven sober in een woning te Bussum. Ze roken en drinken weinig en eten vegetarisch. Het huwelijk blijft kinderloos.

Nog tijdens dit huwelijk besluit Herman Gorter te stoppen als leraar in Amersfoort. Hij wil zich helemaal gaan toeleggen op de poëzie. Om toch een inkomen te hebben werkt hij als privéleraar. Zo leert hij Ada Prins kennen, met wie hij een relatie aangaat.

Als Wies is overleden knoopt Herman ook een relatie aan met Jenne Clinge Doorenbos. Jenne is Gorters nieuwe liefde. Dat blijkt in *Pan* (1912) en *Pan II*. Hierin wordt Jenne vereenzelvigd met het Gouden Meisje: de 'Geest der Nieuwe Muziek'. Deze 'Geest der Nieuwe Muziek' is de verheldering van de oernatuur van de dichter: van Herman Gorter dus. *Pan* en *Pan II* zijn beide aan Jenne opgedragen (Liagre Böhl, 2000).

Gorters laatste jaren

Aan het einde van zijn leven krijgt Gorter last van hartklachten. Hij moet hiervoor het werk aan zijn *Klein heldendicht*, een communistisch epos, zelfs onderbreken. Hij gaat kuren in Zwitserland, waar hij afwisselend gezelschap heeft van Ada en Jenne. Hij stelt zich in op een langdurig verblijf in Zwitserland. Hier heeft Gorter nog inspiratie om te dichten. Gorter ervaart dat hij nog nooit in zijn leven zo onbevangen en spontaan met zijn poëzie bezig geweest is (Liagre Böhl, 2000).

⁴ <http://www.kabk.nl/docu/neomarxisme.pdf> (21-6-2013)

Langzaam knapt Gorter wat op, zijn krachten komen terug. Gorter besluit om samen met Jenne nog eenmaal tussen zijn geliefde bergen te zijn. Tijdens de wandeling wordt hij overvallen door benauwdheid. Gorter besluit om terug te keren naar huis. Gorter wil in Nederland zijn hartspecialist raadplegen. Terwijl Jenne de terugreis voorbereidt, werkt Gorter nog aan zijn sonnetten. In 1934 heeft Jenne deze sonnetten gebundeld en laten publiceren onder de titel *Sonnetten*. In deze bundel laat Gorter nog eenmaal de essentie van zijn bestaan zien: zijn liefde voor de mensheid, de natuur en de vrouw (Liagre Böhl, 2000). Ze zijn geïnspireerd door Dantes bundel *Vita nuova* (1292). In deze sonnetten komt de marxistische ideologie niet meer voor, hoewel er in één sonnet gesproken wordt over het proletariaat. De *Sonnetten* draagt hij op aan 'de Geest der Muziek der Nieuwe Menschheid!' (Liagre Böhl, 2000).

Op maandag 19 september 1927 wordt Gorter op de begraafplaats Westerveld gecremeerd. Er waren vertegenwoordigers vanuit de socialistische en communistische arbeidersbewegingen aanwezig, maar ook vrienden: Henriëtte en Richard Roland Holst, Frank van der Goes en Anton Pannekoek. Bij de baar van Gorter zijn twee kransen aanwezig. Een krans 'voor Herman Gorter van Ada' en een krans voor Herman Gorter van 'de Geest der Muziek der Nieuwe Menschheid'. Dit was de krans van Jenne. Ada is haar hele leven verbolgen geweest over de wijze waarop zij door Gorter is behandeld (Liagre Böhl, 2000).

5. Het leven van Herman Gorter in de periode van 1889 tot 1916

In dit hoofdstuk behandel ik de deelvraag: “Hoe ontwikkelde het leven van Herman Gorter zich in de periode van 1889 tot 1916?”

De aanzet tot het schrijven van gedichten is postuum van Gorters vader, Simon, uitgegaan. Gorters vader is Doopsgezind predikant in de Zaanstreek. Vader Gorter staat als predikant in een lange familietraditie van Doopsgezinde predikanten in Midden- en Zuidoost Friesland. Doch, Simon staat open voor het vrijzinnig protestantisme en heeft een liberale levenshouding. Dit sluit goed aan bij de vrijzinnige mentaliteit van het Zaanse kerkvolk (Liagre Böhl, 2000). Daarnaast is Simon Gorter literair geïnteresseerd. Herman heeft zijn vader nauwelijks gekend. Simon overlijdt aan tuberculose als Herman zes jaar oud is. Ondanks dit feit vereenzelvigt Herman zich met zijn vader (Liagre Böhl, 2000). Gorter maakt kennis met de literaire opvattingen van zijn vader door het lezen van zijn artikelen voor *De Gids*. *De Gids* is een van oorsprong cultureel en literair tijdschrift met een liberale inslag. Hij schrijft in dit tijdschrift overwegend kritieken over literatuur en kunst. Hierin neemt Simon Gorter afstand van het moralistische klimaat van de literatuur, de zogenaamde domineespoëzie (Liagre Böhl, 2000). In deze vrijzinnige, liberale en literaire omgeving groeit Herman op.

Als 15-jarige leest hij het gedicht *Paradise Lost* van John Milton. Dit gedicht maakt indruk op hem. Het verzekert hem ervan dat hij later ook zoiets moois kan maken. (Liagre Böhl, 2000). Op oudere leeftijd vertelt Gorter dat vooral het ivoren schildje van dit boekje hem aantrok. Vervolgens herinnert hij zich zijn enorme ontroering. Deze ontroering beleeft hij nog wanneer hij op oudere leeftijd dit gedicht weer leest (Liagre Böhl, 2000).

*Het was of het het Lichten was geworden,
Waar eens al die groote dichters van droomden,
Milton en Shelley, Aeschylus en Dante,
En Homerus.⁵*

Daarnaast raakt het opstandige proza van Multatuli hem. Dit proza gaat vooral in tegen de domineespoëzie. Gorter heeft, in navolging van zijn vader, een hartgrondige hekel aan deze gedichten. Hij ervaart de teksten van Multatuli als een bevrijding. Deze teksten breken helemaal met de moralistische poëzie. Hierdoor kiest

⁵ Gorter, H. 1916 p. 279

Herman Gorter voor het atheïsme (Liagre Böhl, 2000). Gorter schrijft hierover naar aanleiding van Multatuli's dood in 1887: "Er zijn veel jaren geweest, veel te veel, waarin ik lang en lang honger had. Toen werd mijn ziel dor, als grond in de zomer [.....]. Maar toen is hij gekomen om mij voedsel te geven en heeft mijn ziel behouden" (Liagre Böhl, 2000). Het episch-lyrische gedicht *Lucifer* (1885 – 1886) is Gorters eerste gedicht. Hierin blijkt Gorters atheïsme omdat het streven van alomvattend wereldgeluk volgens het gedicht alleen via de dichtkunst is te bereiken, en niet volgens welk geloof dan ook (Liagre Böhl, 2000). Hierin ruist al een idee van de Beweging van Tachtig rond. Bij het bespreken van deelvraag 2 zal ik hier dieper op ingaan.

Rond 1880 vormt zich uit protest tegen de moralistische cultuur in Nederland de Beweging van Tachtig. Deze 'breuk' met de voorgaande generaties is zichtbaar in de oprichting van een nieuw platform: het tijdschrift *De Nieuwe Gids*. *De Nieuwe Gids* is het enige bindende element van de Tachtigers, zoals de aanhangers van de Beweging van Tachtig zich noemen. In *De nieuwe Gids* verzet de Beweging van Tachtig zich tegen het heersende culturele klimaat. De vorige generatie gebruikt als platform het tijdschrift *De Gids*.

Gorters bekendste jeugdwerk is *Lucifer*. Evenals de gedichten uit Gorters jonge jaren draait het in *Lucifer* al om felle zintuiglijkheid en een neiging tot abstractie. De hoofdpersoon raakt verliefd op een meisjesfiguur. Bij de dichter ontstaat een alomvattende liefde voor mens en natuur. Gorter schrijft het episch-lyrische *Lucifer* naar voorbeelden uit *De Nieuwe Gids*: *Persephone* en *Demeter* van Verwey en *Ganymedes op aarde* van Kloos (Liagre Böhl, 2000). Dan volgt *Mei* (1886 – 1889). De publicatie van *Mei* zorgt ervoor dat Willem Kloos en Lodewijk van Deyssel graag willen dat Gorter zich bij hun Beweging van Tachtig aansluit. Gorter doet dit ook, maar neemt niet alle ideeën van de Beweging van Tachtig over. Zo hecht Gorter aan eindrijm in zijn gedichten. In deelvraag 2 ga ik in op de relatie tussen *Mei* en de Tachtigers.

Gorter wordt een belangrijk persoon binnen de Beweging van Tachtig (Liagre Böhl, 2000). Gorter gaat gedichten (verzen) publiceren in *De Nieuwe Gids*. In 1890 worden deze *Verzen* uitgegeven. Het bijvoeglijk naamwoord sensitivistisch wordt door Lodewijk van Deyssel aan deze *Verzen* toegevoegd (Schenkeveld – Van der Dussen, 1993). Willem Kloos en Lodewijk van Deyssel wijzen Gorter aan als

alleenvertegenwoordiger van het sensitivisme: de impressionistische variant van de letterkunde (Liagre- Böhl, 2000).

Ondertussen ervaart Gorter dat hij in dat sensitivisme vastloopt. Hij komt in een crisis terecht. Deze crisis wordt duidelijk rond 1890. Gorter is dan docent klassieke talen in Amersfoort. Maar zijn sensibele levenshouding maakt hem ongeschikt voor zijn werk. Hij zet zich alleen in voor leerlingen die boven het gemiddelde uitstijgen. Van zijn collega's vindt hij niemand de moeite waard voor persoonlijk contact. Daarnaast kost het zoeken naar de oermens⁶ in zichzelf hem praktisch alle energie (Liagre Böhl, 2000). Om uit deze crisis te geraken wil Herman meer grond onder zijn dichtwerk. Niet alleen Gorter, ook Louis Couperus en Lodewijk van Deyssel zoeken deze vaste grond. Na de uitwaaiing van de sensaties heeft men behoefte aan strakkere vormen: 'méér rede, meer werkelijkheid, meer wetmatigheid, en geen dualisme meer' (Verdult, 2009). Gorter begint met de bestudering en vertaling van de *Esthetica* van Baruch de Spinoza (Liagre Böhl, 2000). De keuze voor Spinoza is niet vreemd: als student heeft hij zich al eens met Spinoza beziggehouden (Verdult, 2009). In Spinoza zoekt Gorter bevrijding van zijn onzekerheid en angst. Hij vindt in het spinozisme als het ware een substituut-religie (Verdult, 2009).) Andere kunstenaars⁷ vinden deze substituut-religie juist in de mystiek, zoals Lodewijk van Deyssel en de componist Alphons Diepenbrock (Liagre Böhl, 2000).

Gorters *Spinozistische verzen* zijn te vinden in de door Gorter samengestelde *School der poëzie*. Deze samenstelling komt voor het eerst uit in 1897. Deze bundel bestaat uit zijn *Sensitivistische verzen* (1890) en uit de zogenaamde *Kenteringssonnetten* die Gorter schrijft in de periode 1891 – 1897. In de *Kenteringssonnetten* blijkt Gorters ontwikkeling richting het spinozisme (Liagre Böhl, 2000). In latere versies van deze bundel treffen we steeds meer werk van Gorter aan. Naar mijn opvatting is deze bundel een uitstekend overzicht van zijn dichtkunst.

De vertaling van de *Esthetica* brengt Gorter niet de dichterlijke inspiratie die hij verwacht. Omdat het spinozisme uitgaat van de waarneembare werkelijkheid is er geen ruimte voor de mystieke kant van het leven. Het brengt Gorter wel tot inzicht in zijn werk van de afgelopen jaren. (*Mei* en de *Sensitivistische verzen*). Met schrik constateert hij dat hij onvoldaan is over zijn poëzie. Had hij juist niet geprobeerd om met het spinozisme zijn gevoelens van onzekerheid en onvrede uit te bannen?

⁶ [Zie deelvraag 2](#)

⁷ Bedoeld worden hier zowel schrijvers, dichters en componisten als beeldende kunstenaars.

Gorter geraakt opnieuw in een mentale inzinking. Hij ervaart een pijnlijke dorst naar schoonheid en moet op zoek naar kennis die de wereld nog helderder zal laten schijnen. Voor Gorter is die kennis de oorsprong van de edelste kracht van de mens (Liagre Böhl, 2000). Frank van der Goes, een neef van Gorters vrouw Wies, speelt een rol. Van der Goes en Gorter hebben elkaar leren kennen bij de Beweging van Tachtig. Van der Goes is politiek actief. Hij is een aanhanger van het socialisme. Van der Goes geeft Gorter het antwoord op zijn zoektocht naar kennis: "Wij nu, sociaaldemocraten weten den oorsprong van der menschen edelste krachten."⁸ Gorter leest, op advies van Van der Goes, het *Communistisch Manifest* en vertaalt dit in het Nederlands. Hij wordt lid van de jonge S.D.A.P.⁹ (18 april 1897). Vanaf dat moment noemt Gorter zich socialist. De S.D.A.P. is blij met deze aanwinst: Gorter is een uitstekende ambassadeur voor de partij (Liagre Böhl, 2000). Gorter is dan ook bekend: zijn gedichten worden vooral gelezen door andere dichters, schrijvers, musici en kunstenaars. Daarnaast vinden zijn gedichten gehoor bij de bourgeoisie. Gorter zet zich met grote ijver in voor de S.D.A.P. en trekt het land door om (verkiezings) - toespraken te houden. Hij komt hierdoor in contact met Karl Johann Kautsky, de ideoloog van de Duitse SPD¹⁰. Op zijn verzoek schrijft Gorter een aantal communistische traktaten in het Duits.

Gorter aanvaardt het socialisme niet alleen als levenshouding, hij maakt het ook leidend voor zijn literaire overtuiging. Met *Een klein heldendicht* (1906) krijgt Gorters poëzie een socialistische kleur. In *Pan II* (1916) bereikt deze kleur een hoogtepunt. In hoofdstuk 3 zal ik hier uitvoeriger op ingaan. Hij doet dit door zijn veelgebruikte personages (het meisje en de Godheid) een socialistische waarde te geven. Het is opvallend dat Gorter juist in zijn socialistische periode weinig gedichten schrijft. Hij gaat helemaal op in het schrijven van traktaten en vlugschriften om zijn ideeën over het communisme te verspreiden. Het lijkt wel of er van de dichter Gorter weinig meer over is. Gorter zet zijn talenten helemaal in voor de verbreiding van het communisme.

Conclusie

Herman Gorter begint zijn ontwikkeling als dichter onder invloed van zijn vader. Het vrijzinnig- protestantse en liberale klimaat waarin Gorter is opgegroeid heeft hem

⁸ Liagre Böhl, H. de. 2000. *Herman Gorter 1864 – 1927*. Amsterdam, Contact.

⁹ Sociaal Democratische Arbeiders Partij.

¹⁰ Sozialistischer Partei Deutschland.

opengesteld voor andere invloeden. Eén van die invloeden is het werk van Multatuli. Zijn opstandige proza tegen de domineespoëzie kan op de hartelijke instemming van Gorter rekenen. Het verzet tegen de domineespoëzie brengt Gorter in contact met de Beweging van Tachtig. De Beweging van Tachtig is een brede beweging die zich verzet tegen de heersende moralistische cultuur in Nederland. Binnen de Beweging van Tachtig gaat Gorter zijn eigen gang. Hij blijft hierdoor een buitenbeentje. Dit herhaalt zich wanneer Gorter overgaat naar het socialisme, waar anderen uit de Beweging van Tachtig kiezen voor mystiek en neoromantiek.¹¹ Mystici en socialisten kennen aanvankelijk wel één ideaal: een nieuwe wereld met een nieuwe kunst, waarin alle kunsten samenkomen. De socialisten zagen deze wereld binnen bereik en wilden zich er politiek voor inzetten. De mystici zagen deze wereld als een droom, of in een ver verleden. Omdat Gorter worstelt met de mystieke kant van zijn proza kiest hij voor het socialisme. Dat lijkt mij vreemd, maar het socialisme bevat een mystieke kant: de droom over een betere wereld. Het socialisme maakt die droom ook waarneembaar door politieke activiteit. Deze socialistische droom vormt het fundament onder Gorters levenshouding en literatuuropvatting. Gorters keuze voor het socialisme als levenshouding en als literatuuropvatting komt voort uit de combinatie van het sensitivisme en het spinozisme. De droom, zoals het sensitivisme die beleeft moet bereikbaar (waarneembaar) zijn. Daarnaast heeft Gorter in zijn opvoeding geleerd oog te hebben voor de problematiek van de arbeiders aan het einde van de 19^e eeuw.

¹¹ [Zie het theoretisch kader in dit dossier.](#)

6. *Mei* en de Beweging van Tachtig

In dit hoofdstuk behandel ik de deelvragen: “Wat is de relatie tussen *Mei* en de Beweging van Tachtig?” en “Welke kenmerken van de Beweging van Tachtig zijn te vinden in het gedicht *Mei*?”

Het gedicht *Mei* heeft een strakke compositie. Het is een drieluik. In dit drieluik zien we de drie fasen van de ontwikkeling van Gorter. De drie delen van *Mei* noemt Gorter drie zangen: 1. de kindertijd en de ontdekking van de natuur; 2. Het streven naar vereniging met de bovennatuurlijke wereld en ten slotte de teleurstelling dat dit doel niet voor de mens is weggelegd. De eerste zang heeft het karakter van een idylle: de Hollandse natuur wordt weergegeven door de ogen van de verliefde minnaar. De derde zang heeft meer weg van een elegie: zwaarmoedig en treurig wordt in een Oudhollands stadje de herinnering opgeroepen. De thema's van de eerste zang worden in omgekeerde volgorde in de derde zang herhaald. De tweede zang is de langste. Deze zang geeft een contrast met de eerste en de derde zang. Zij heeft een visionair karakter: het dramatische verhaal van de zoektocht van de *Mei*-figuur (Liagre Böhl, 2000). De Tachtigers wilden juist alle vormen van structuur loslaten. Naar hun idee houdt structuur de oermens gevangen (Anbeek, 1990). In tegenstelling tot de esthetiek van de Beweging van Tachtig gebruikt Gorter in *Mei* enkele klassieke versvormen: gepaard rijmende versregels en in hoofdzaak een vijfvoetige jambe (Liagre Böhl, 2000). Het Germaanse heffingsvers wordt gebruikt: een regelmatige verdeling van beklemtoonde lettergrepen, twee tot vier per regel in plaats van een regelmatige verdeling van versvoeten. Het aantal onbeklemtoonde lettergrepen wisselt. Wanneer er wordt gezongen door Mei en Balder tezamen gebruikt Gorter het Germaanse heffingsvers (Wilmink, 1996):

*Luistert, luistert mannen, ziet mij aan,
Luister o koning van het eind der zaal.*¹²

Dichterlijke vrijheid past Gorter toe door de jambe om te keren (combinatie van enjambement en antimetrie), waardoor toch de nadruk op het eerste woord komt te liggen (Wilmink, 1996):

¹² Gorter, H. 1889 p.101.

*Het was een heele kudde, maar niet schuw
Steigerden ze of schudden hunne koppen.
Langzaam dreven ze voort, zij met hen, open
Hemelen door, gelijkend op de rook
Die niet de schouw ingaat, maar waar ontlook
De houtvlam, daar ook wijlt en hangen blijft*¹³

Verder treffen we homerische vergelijkingen aan. Gorter was hierin een grootmeester. De homerische vergelijking begint vaak met 'als' of 'zoals'. Dan volgt een vergelijking die vaak veel uitgebreider is dan het eerste aspect dat moet worden vergeleken met iets anders. De vergelijking neemt het dan helemaal over. (Wilmink, 1996):

*Twee jonge goden over zee genaakten
Wedijverend, met flikkerende voeten.*

*Zoals twee wielrijders: die doen hun stalen
Raderen wieleren dat licht rondspat,
De cirkels draaien en het witte pad
Glijdt weg: ze loeren op elkanders wielen
En trappen vastberaden, in hun zielen
Is nijd en haat, voor 't doel de ééne wint,
Maar de ander haalt weer in en rijdt verblind
Van wanhoop hem voorbij. De laatste trap
Slaakt los menschengejuich en handgeklap -
Zoo snelden ze verder en het zonnelicht
Bedaarde weder.*¹⁴

‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid’, zo luidt de eerste regel van *Mei*. Gorter geeft aan dat *Mei* anders is dan men gewend is: een nieuw geluid. Dat is ook wat de Beweging van Tachtig graag wil: breken met de heersende literaire opvattingen van de domineespoëzie en een nieuw geluid laten horen. Dat nieuwe geluid is niet meer de taal om indrukken van de buitenwereld weer te geven, maar de indrukken van het

¹³ Gorter, H. 1889 p. 85.

¹⁴ Gorter, H. 1889 p. 92, 93.

innerlijk, van de ziel. Als het nodig is wordt er spreektaal en grove taal gebruikt. Verder zoeken de Tachtigers naar nieuwe taal om de kleinste nuances te kunnen weergeven (neologismen). Het proza en de poëzie zijn er niet meer om te worden voorgedragen, het is nu de bedoeling dat de enkeling ze leest. Met de auctoriale verteller is het afgelopen. Evenals de andere leden van de Beweging van Tachtig zoekt Gorter zijn inspiratie in de Engelse poëzie, in dit geval bij de Engelse dichter Keats (Liagre Böhl 2000 en Anbeek, 1995). Bij al deze vernieuwingen blijft de liefde voor het sonnet, zowel bij Gorter als bij de andere leden van de Beweging van Tachtig.¹⁵ Daarnaast bevat *Mei* alle aspecten van de literatuuropvatting van de Tachtigers: persoonlijk ritme, eigen beeldspraak, sterke emotie, vrije verbeelding, natuurliefde, melancholie en erotiek (Liagre Böhl, 2000).¹⁶

Persoonlijk ritme: De Tachtigers willen geen enkele conventie van de taal voorschrijven. De dichter is volledig vrij om zijn allerinnerlijkste emotie op te roepen. Dat Gorter hierbij kiest voor klassieke vormen als het vijfvoetig jambe en gepaard rijmende versregels is voor de Tachtigers geen probleem. Overigens lijkt Gorter geen moeite te hebben om binnen deze vormen grote dichterlijk vrijheden te gebruiken.

*Toen werd de zee wel als een groot zwaar man
Van vroeger eeuw en kleding, rijker dan
Nu in dit land zijn: bruin fluweel en zij
Als zilver en zwart vilt en pelterij
Vèr uit Siberisch Rusland; geel koper
Brandt vele lichtjes in de plooien der
Hozen, in knopen en in passement
Van het breed overkleed, wijd uithangend.*¹⁷

Eigen beeldspraak: De hoofdpersonages in *Mei* (Balder en Mei) zijn geen symbool voor een moraal, maar voor emoties. Zo schrijft Gorter als auctoriale verteller over Mei:

¹⁵Slings, H. & Stipriaan, R. van. *Tachtig: de beuk erin*. Slings, H. & Stipriaan, R. van.

<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/19de/literatuurgeschiedenis/lg19013.html> (29-5-2013).

Slings, H. & Stipriaan, R. van. *De Nieuwe Gids. Tweemaandelijksch Tijdschrift voor Letteren, Kunst, Politiek en Wetenschap (1885-1894)* <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/19de/thema/lg19052.html> (29-5-2013).

¹⁶[Zie deelvraag 4a.](#)

¹⁷Gorter, H. 1889 p.18.

[.....]

*En haar verlangen werd zó groot, ze kon
Al deze aardse dingen niet meer aanzien
Van tranen en van liefde, en in waanzin¹⁸*

[.....]

Sterke emotie: Deze emoties worden dan ook heel heftig naar voren gebracht. Hiervoor wordt de woordklank gebruikt. Klank is voor Gorter muziek die de emotie en de lyriek moet verbeelden. Het gedicht heeft ook een lyrisch karakter. Zo raken de dichter en de lezer emotioneel betrokken.

*Ze nam en zwolg hem in, in hare ogen,
En sprong vooruit en greep hem en gedogen
Wou ze niet dat hij sprak, ze drukte hem
De lippen met de hare toe, [.....]*

Vrije verbeelding: De lezer wordt meegenomen van de vrije natuur (zee en bos) naar een kerk. Dat gebeurt allemaal in zeer korte tijd, ten dienste van de 'allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie' (naar Kloos).

*En verder zwom ze als een grote vis
Die ook stil in de diepe wat'ren is.
Haar oog was diep en koud, verwondering
Waakte beneden in haar, zonderling.*

*Toen kwam ze bij hemelse voorhangen
Van zij en zon, zoals de doorgangen
Van zalen der Chinezen zijn: figuren
Er in gesponnen waren vreemde dieren,
[.....]¹⁹*

Natuurlijke liefde: Door het gebruik van woordklanken wil Gorter zijn emotie voor de natuur meedelen. De natuur is telkens overdadig en weelderig aanwezig.

¹⁸ Gorter, H. 1889 p.117.

¹⁹ Gorter, H. 1889 p.94.

*Blauw dreef de zee, het water van de zon
Vloot pas en frisser uit de gouden bron
Op woll'ge golven, die zich lieten wassen
En zalven met zijn licht, uit open plassen
Stonden golven als witte rammen op,
Met trossen schuim en horen op de kop.²⁰*

Melancholie: Deze tref ik vooral aan in de tweede zang. Hierin overheerst de zwaarmoedigheid van iets onmogelijks: Balder kan aan Mei zijn liefde niet bewijzen, want Balder is onsterfelijk en Mei sterfelijk. Ook de natuur wordt melancholisch. De liefelijke zee en het weelderige bos wijken voor de beklemmende sfeer van een Oudhollands stadje in de nacht.

*Hoe stil is 't hier. Een blauwe schemer stijgt
Uit 't zuilenwoud, zonlicht glijdt, het boomloof nijgt.²¹*

Erotiek: Het verlangen tussen Balder en Mei krijgt een erotische lading. Zodra Balder aangeeft dat hij vanwege zijn onsterfelijkheid de liefde van Mei niet kan beantwoorden wordt als argument gegeven dat een onsterfelijke en sterfelijke geen kinderen mogen krijgen. Ook de passages waarin (gedroomd) wordt over lichamelijk contact worden vanuit de allerindividueelste emoties verwoord (verklankt).

*En toen ze ver was in die vlakte, stond ze
Een lange wijl weer en nadenkend vond ze
Een grote blijdschap in zich, want ze dacht
Nu zekerder dat hare lange wacht
Niet lang meer duren kon – zou zij nu komen
Dicht bij zijn woning, zouden dan haar lome
Lippen om liefde vragen, o één kus.²²*

Gorter maakt in *Mei* gebruik van symbolen. Er wordt gesproken over de zussen van de hoofdpersoon, Mei genoemd. De zussen heten: Januari, Februari, Maart en April, een verwijzing naar de voorbije maanden van het jaar. Het meisje Mei is bedroefd

²⁰ Gorter, H. 1889 p.16.

²¹ Gorter, H. 1889 p.61.

²² Gorter, H. 1889 p.112.

over de sterfelijkheid van de natuur en wil daarom in aanraking komen met de ziel, de wezenskern van het bestaan (Liagre Böhl, 2000). De Tachtigers zijn op zoek naar die wezenskern (Liagre Böhl, 2000). Het personage Mei heeft in het gedicht de functie van: 1 de muze van de dichter; 2 het symbool van het meisje waarop hij verliefd is; 3 de belichaming van de natuur (Liagre Böhl, 2000). Balder is de godheid die onsterfelijk is. Mei wil één met hem worden. Dat gaat helaas niet: Balder is onsterfelijk en het personage Mei is sterfelijk (Liagre Böhl, 2000). Gorter gaat in *Mei* op een speelse manier met de Germaanse goden om. Balder is zo'n Germaanse godheid. De échte Germaanse god Balder gaat dood, bij Gorter is Balder soms zoek, maar hij komt altijd weer opduiken. De échte Balder is de god van het licht, de Balder in *Mei* is blind. Gorter laat Balder getrouwd zijn met Idoena (een lente-godin) (Halsema, 1978). In vergelijking met Idoena is het personage Mei in *Mei* genoemd naar onze lentemaand. Op drie punten verschilt *Mei* van de literatuuropvatting van de Tachtigers: in *Mei* houdt Gorter vast aan metrum en versvorm (vijfvoetige jambe), en wordt gebruik gemaakt van de auctorale verteller:

*Ze wist niet dat ze ergens was, wel waren
Haar ogen open en bewogen baren
Van lichte nevel voor haar, maar ze zag
Ze niet, noch hoe de luistre nacht den dag
Verving, de dag den flikkerenden nacht.
Ze was geheel alleen en hield de wacht
Alleen bij eigen ziel, wat of er ging*

Met het gedicht *Mei* betreden we de sensitivistische periode van Herman Gorter. Daarnaast lezen we in *Mei* jeugdervaringen van Gorter terug. Zo is de liefde voor de natuur te herleiden uit het feit dat Gorter in zijn jeugd regelmatig in Friesland was te vinden met zijn neef Pim Scheltema²³.

*Zoals de schapen van de heide, laat
Door 't groene avondlicht gaan, dat wie staat,
Op den bemosten heuvel ze ziet gaan
Van den heizoom en in een donkre laan,
Den hoek om – zo verliet die donkre troep*

²³ [Zie het theoretisch kader.](#)

*Die zij nazag zolang nog het geroep
Van vogels opging, het gerekte strand.²⁴
[.....]*

De tekst van *Mei* is nogal lang en ambigue, waardoor er verschillende interpretaties mogelijk zijn. Het draait vooral om de tegenstelling zinnen- ziel, blindheid – zintuiglijkheid, eeuwigheid – sterfelijkheid (Anbeek, 1990).

*[.....]
Toen zonk de angst van haar gelaat, haar hand
Lag dromend naast haar, klein en blank en loom
En veilig en sliep mèt haar en geen droom
Kwam meer, het was alsof de Dood
Die meenam toen hij in het Noorden vlood.²⁵*

Conclusie

Mei is niet ontstaan vanuit de esthetiek van de Tachtigers, wel sluit *Mei* er goed bij aan. Door *Mei* is Gorter betrokken geraakt bij de Beweging van Tachtig (Liagre Böhl, 2000). Overeenstemming met de literatuuropvatting van de Beweging van Tachtig is er als het gaat om het zoeken naar de ziel. Dit past binnen de visie van Kloos. In een artikel in *De Nieuwe Gids*, gewijd aan de Sensitivistische Verzen (1890) van Herman Gorter stelt Kloos dat literatuur 'de allerinnerlijkste expressie van de allerinnerlijkste emotie' behoort te zijn. Eén van de leidende figuren van de Tachtigers, Lodewijk van Deyssel, verbindt het sensitivisme aan *Mei* en hierdoor ook aan Gorter. *Mei* is ontstaan vanuit de inspiratie die de Engelse dichter Keats aan Gorter heeft gegeven. Andere leden van de beweging van Tachtig vinden hun inspiratie ook bij Engelse schrijvers als P.B. Shelley en de genoemde Keats.

Wat niet past binnen de ideeën van de Tachtigers zijn de structuur, het metrum en de auctorale verteller. Om de ziel te vinden willen de Tachtigers alle structuur en metrum juist los laten. Maar *Mei* is meer. Het gedicht is rijker en zinvoller van inhoud dan de poëzie van de Tachtigers. Blijven de Tachtigers in hun mythologie steken bij Okeanos en Persophone, Gorter voegt goden uit de Germaanse oudheid toe. In de verpersoonlijking van Balder laat hij het gedicht uitstijgen boven de poëzie van de

²⁴ Gorter, H. 1889 p.29.

²⁵ Gorter, H. 1889 p. 29.

Tachtigers (Stuiveling, 2007). Het gebruik van de structuur, de versvorm en het metrum dragen hiertoe bij.

*Ze zagen haar de stenen van de rots
Beklimmen waar, hoog in zijn koningstrots
Wodan ter neer zat en zijn baard neerhing.*²⁶

Mei is sensitief door haar nadruk op emoties. De natuur, het persoonlijke ritme, de eigen beeldspraak en de melancholie dienen het sensitivistische karakter van *Mei*. *Mei* is een gedicht volgens Kloos' opvatting dat literatuur de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie moet zijn. De erotiek in *Mei* is niet moralistisch van aard, maar uiting van die allerindividueelste emotie. In *Mei* staan we aan het begin van Gorters zoektocht naar de oernatuur van de mens.

²⁶ Gorter, H. 1889 p.102.

7. *Pan II* en de socialistische literatuuropvatting

In dit hoofdstuk behandel ik de deelvragen: “Wat is de relatie tussen *Pan II* en de socialistische literatuuropvatting?” en “Welke kenmerken van het socialisme zijn er te vinden in het gedicht *Pan II*?”

In *Mei* en de beide versies van *Pan* maakt Gorter gebruik van de mythische godenwereld. In *Mei* treffen we de Germaanse goden, in *Pan II* de Klassiek-Griekse goden. Zo is Pan een Klassieke Griekse god, die van zeven rietstengels een fluit heeft gemaakt. Pan daagt de godheid Apollo uit voor een duel op de fluit. Pan speelt hierop nogal boerse, grove klanken en verliest het duel (Schwab, 1994)²⁷:

*Pan, de oudste God, de God van het Heelal
En van de Muziek, die met zoeten schal
De wereld vervult, muziek onbewust.
Pan, God der onbewuste Liefdelust,
Die muziek en liefde dooreenen mengt,
Zoodat de sterv'ling dien Hij liefde schenkt,
Aldoor muziek hoort, en wien hij muziek
Speelt, altijd is van vreemd verlangen ziek.
Pan zong in 't Heelal in dien klaren nacht
En openbaarde dat wat zijn hart dacht. -²⁸*

In *Pan II* gaat het om de verheerlijking van de arbeidersklasse en het socialisme:

*In U, Arbeiders! stijgt nu Hoogste Kracht,
In U, Arbeiders! stijgt nu Hoogste Kracht
Op van bewustheid in 't oneindig Heelal
Hooger dan ooit in menschen steeg, Gij zijt
De hoogste heerschers reeds als gij 't slechts weet,
Van de Stof der Aarde, van het Licht en Duister,
Van Warmte en Kou, van Nacht en lichten Dag,²⁹*

²⁷ Te vinden in de sage over Midas.

²⁸ Gorter, H. 1916 p. 8

²⁹ Gorter, H. 1916 p.177.

Pan II schetst de situatie waarin de arbeidersklasse zich sinds de industrialisatie bevindt (Liagre Böhl, 2000):

*Wereld en Maatschappij drijven de mensen.
Het Kapitaal maakt u tot wat gij zijt. -
Het maakt uw aantal immer, immer groter.
't Maakt uw ellende groter, immer groter.
Het Kapitaal dwingt u tot strijd.
Het dwingt u tot scholing, organisatie:
De strijd om Alles, met de Heerschers, barst
Uit.³⁰*

*Nog geen Meesters waren van hun fabriek,
Met hun lichaam en geest, maar dat zij slaven
Waren van 't Kapitaal. Want zij geleken
Nog op de elementen vóór hen, 't lood,
Den steen, het koper, 't ijzer, 't hout. - Als die
Waren zij materiaal³¹*

Pan II krijgt hierdoor de vorm van een epos en heeft een verhalend karakter. De lyrische inslag verdwijnt helemaal naar de achtergrond:

*En de Arbeiders stroomde' in den morgen samen.
Zooals de bloemen in de lente stroomen
Door de Kracht van de Zon en van hen zelve
Over de aarde, die door hen zacht lacht,
Zoo waren de Arbeiders saamgestroomd
Op een hoogvlakte, duizenden en millioenen.
Zooals het rozerood is van de rozen
In een rozentuin op een Junimorgen,
Zacht komt het aangestroomd uit iedren hoek,
Vermengd met goud en goudpurper oranje,
Zoo was daar het Geslacht der Arbeiders.³²*

³⁰ Gorter, H. 1916 p. 182.

³¹ Gorter, H. 1916 p. 336.

Voordat Gorter aan *Pan II* werkt, heeft hij in 1912 *Pan* uitgegeven. Na *Pan* (1912) schrijft Gorter drie politiek georiënteerde traktaten: *Sociaal-Democratie en anarchisme* en *Het historisch materialisme*, waarin hij duidelijk maakt dat de komst van de socialistische maatschappij een wetmatig en logisch proces is en aan *Het imperialisme*, waarin hij aangeeft dat de komst van de revolutie te maken heeft met de individuele wilskracht van de arbeider (Liagre Böhl, 2000). De traktaten geven Gorter nieuwe inzichten. Hij werkt dan ook aan een herziening van *Pan* (1912): *Pan II*. In *Pan II* wordt dit nieuw verkregen inzicht verwerkt:

*Gij moet het socialisme brengen.
Gij moet de nieuwe wereld maken.
Gij moet zelfs als gij niet wilt, maar gij moet.
Maar gij wilt omdat gij moet.
Dit is de Algemeene Wet, die volgt
Uit het wezen van uwe werktuigen,
Uit het wezen van uw verhoudingen.
Vereenigt u Arbeiders aller landen.*³³

Hieruit volgt de verheerlijking van geweld ten dienste van de revolutie: 'De Heilige Geest van de strijd' (Liagre Böhl, 2000):

*Heilige Geest van Strijd, Gij waart het die
De Fransche arbeiders in de Revolutie
Van zeventienhonderd negen en tachtig
Reeds bracht tot strijd. Gij waart het die in England
Bracht in den aanvang der vorige eeuw
De Arbeiders tot opstand. Gij waart het
Die de Chartisten deedt ontwaken tot
Vrijheid en Geest en Licht. Gij waart het, Strijd,
Die in achttienhonderdendertig en*

³² Gorter, H. 1916 p. 178

³³ Gorter, H. 1916 p. 182

*Achttienhonderdachtenveertig nogmaals
 De Fransche arbeiders bracht tot den strijd.
 Gij waart het, Gij, Gij, zilver stralend licht,
 Die in datzelfde laatste jaar de Arbeiders
 Van Duitschland, Oostenrijk en Hongarije,
 Italië en zoovele andre landen
 Tot goud, tot goud Licht, vlammenlicht, maaktet.³⁴*

Pan (1912) kent drie zangen. Te midden van de duisternis waarin de arbeiders zich bevinden profeteert het Gouden Meisje de komst van het licht aan de dichter. Zij is de toon van 'De Geest der nieuwe muziek' (Liagre Böhl, 2000):

*En gaande door den nacht met de oogen dicht,
 Met in de oogen nog het beeld van die
 Sprekers en Arbeiders,
 Zag hij in 't donker, door zijn eigen hoofd,
 Door de beelden die in zijn oogen waren,
 Zijne Geliefde komen, de Geest der Nieuwe
 Muziek, de Geest der Vrijheid, Geest der Nieuwe
 Menschheid en nieuwe Maatschappij. En hij zong,
 Begon te zingen aldus zijne mond:³⁵*

*Een lenig Méisje gaat éénzaam hen vérre vóór,
 Ze lókt hen, ze wéten 't niet, maar vólgén tóch als koór,
 De Lucht is áls een Boeket óm haar oór,
 Zij is de Múziek, -
 De Muziek der Nieuwe Menschheid,
 De Geest der Muziek der Nieuwe Menschheid, -
 En zij vólgén onwétend hún gehoór.³⁶*

Het Gouden Meisje heeft de rol van de bevrijding van de arbeiders. De god Pan is de god van het onbewuste leven (de oerstaat) en de liefdesdrang (Liagre Böhl, 2000).

³⁴ Gorter, H. 1916 p. 237

³⁵ Gorter, H. 1916 p. 187

³⁶ Gorter, H. 1916 p. 234

Verwijderd door de goden moet deze oudste god een eenzaam leven leiden. Met de muziek van zijn herdersfluit vervult hij de kosmos met de geest van zijn woeste natuur. Pan zoekt naar levensverheldering en vindt die bij het Gouden Meisje.

Het Gouden Meisje komt naar Pan toegelopen en noemt zich 't Gouden geslacht der Toekomstmenschen'. Ze vertelt aan Pan dat de aarde ziek is en dat de geknechte arbeiders staan op het punt zichzelf vrij te maken en de aarde totaal te vernieuwen. Als teken hiervan ziet Pan de verpersoonlijking van macht en bezig de aarde verlaten: Zeus en de God van het christendom. Dan vangt de revolutionaire strijd en de overwinning van de arbeiders op het kapitaal aan. De politieke werkstaking is hier het middel om het kapitalisme te breken (Liagre Böhl, 2000).

*En riepen alle Arbeiders tot Staking.
Te midden van de zee van Slavernij,
Te midden van de zee van Onkunde,
Te midden van de zee van het Verraad.³⁷*

Pan bezoekt werkvergaderingen van arbeiders, waar verschillende inzichten opvallen. Zal men wel of geen bijdrage leveren aan de oorlog (Eerste Wereldoorlog)? Hij doet mee aan de strijd en voldoet zo aan de laatste wens van het Gouden Meisje. Nu ontbrandt de liefde tussen beiden. Pans macht als godheid verdwijnt. Het samensmelten van Pan en het Gouden Meisje is het socialisme, dat de scheiding tussen natuur (Pan) en mensen (Gouden Meisje) voorgoed laat wegvallen (Liagre Böhl, 2000).

Gorter laat in *Pan II* blijken dat hij onthutst is omdat de partijen die zich hebben aangesloten bij de Tweede Internationale tijdens de Eerste Wereldoorlog blijf geven van nationalisme. De socialisten geven allen steun aan de bourgeoisie-regering van hun land om de oorlog aan te gaan. Hierdoor komen de anti-nationalistische tendensen in de socialistische beweging in het gedrang. *Pan II* is een protest tegen deze ontwikkeling. Daarover voegt Gorter twee zangen toe aan *Pan II*. In deze twee zangen fulmineert Gorter tegen de nieuwste ontwikkeling in het mondiale socialisme:

*Daar spoorden de leiders van de arbeiders,
De verraders,*

³⁷ Gorter, H. 1916 p. 297.

*Op enklen na, o de zeer enkelen,
 De arbeiders aan om tegen elkander
 Te strijden en elkander te vermoorden.
 En al de arbeiders als doffe slaven,
 Als menschen uit den oertijd, onderworpen
 Aan hun Instincten, gekome' uit het Al,
 En al de arbeiders als doffe slaven,
 Onderworpen aan Heerschers, stortten zich op
 Elkander en vermoordden Elkander.
 En al de Arbeiders als domme Beesten,
 Als massa's Beesten uit het groot Heelal,
 Als domme massa's Beesten uit de Aarde,
 Een massa van wilde Beesten op elkaar,
 Stortten op elkaar en vermoordden elkander. —³⁸*

Pan II (1916) krijgt hierdoor vijf zangen. Bovendien zoomt Gorter in op de wilskracht van de arbeider, zoals in *Het imperialisme* verwoordt (Liagre Böhl, 2000). In *Pan II* gaat Gorter ervan uit dat de arbeider van zijn dagen nog steeds wordt gedreven door gevoelens en instincten van zelfbehoud. Slechts een enkeling staat klaar als voorvechter van de wereldrevolutie (Liagre Böhl, 2000). In *Pan II*, derde zang, noemt hij ze ook 'De Enkelen'. In deze derde zang, waarin 'De Enkelen' zich verzamelen, ontbrandt de eindstrijd tussen kapitaal en arbeid. De 'Heilige Geest van de strijd' wordt door de dichter verheerlijkt en bezongen. Deze 'gouden Geest' was het die de Franse Revolutie (1789) deed uitbreken en de revoluties van 1830 en 1848 deed ontstaan. Door deze geest kon Marx zijn heilsstaat verkondigen:

*In dat goud licht was het, goudene Vrijheid,
 Geest der Menschheid, Geest van de Arbeiders,
 Dat, in U, door U, door Uw, in Uw licht,
 Gij ontwaaktet in dat één machtig hoofd, -
 En dat hoofd ontwaakte in Uw klaar licht, -
 Dat de Wetenschap verlicht voor de Arbeiders.
 Door dat licht straalde het licht van Karl Marx*

³⁸ Gorter, H. 1916 p. 275

*Door Uw licht, heerlijke, eeuwige Vrijheid,
En ging op voor alle Arbeiders voor goed.*³⁹

Als door de propaganda het bewustzijn van de arbeiders is gestegen kunnen kapitaal en arbeid in evenwicht worden gehouden. In een afwijkend zetsel gedrukte versregel voorspelt Gorter: (Liagre Böhl, 2000):

*En reeds dacht Pan dat hij tot 't allerhoogste
Gestegen was van wat de Geest kon worden
Op de Aarde, der Menschheid, der Arbeiders,
Der Enkelen,
In dezen gouden tijd die nu is nu,*

*Toen plotsling kwam de Revolutie in zicht.*⁴⁰

In een handleiding van de dichter zelf bij *Pan* (1912) stelt Gorter dat in de oude samenlevingsvorm, de stam, de mens zich één voelde met het Heelal. Deze samenlevingsvorm was volgens Gorter communistisch van aard. De stam was wel vijandig tegenover andere stammen. De ontwikkeling van machines heeft het privaatbezit (van grond) veroorzaakt. Dit privaatbezit heeft de mens vervreemd van de natuur. In plaats van de natuur kwamen de macht en het geld. In de toekomst zal de mensheid weer één geheel zijn. Daar zal de arbeidersklasse voor zorgen. De arbeidersklasse zal de mens weer met de natuur verenigen. De mensheid zal dan weer communistisch zijn (commune = gemeenschap) (Liagre Böhl, 2000). De sleutel tussen deze ontdekking van Gorter en zijn sensitivistische zoektocht naar de ziel (de natuur) ligt in het spinozisme. In het spinozisme leert Gorter dat God en natuur één zijn. Alleen datgene wat op waarneming berust, heeft waarheid. Die waarneming krijgt voor Gorter een socialistische invulling. Gorter neemt de toestand van de arbeidersklasse waar in de arbeiderswijken. In zijn opvoeding heeft hij geleerd om oog voor de noden van anderen te hebben. Zo komt het dat Gorter zich het lot van de arbeidersklasse ten tijde van de industrialisatie aantrekt. Mede door het lezen van het Communistisch Manifest van Karl Marx komt Gorter tot het inzicht dat alleen het socialisme waarheid is.

³⁹ Gorter, H. 1916 p. 238

⁴⁰ Gorter, H. 1916, 280.

*In dat goud licht was het, goudene Vrijheid,
Geest der Menschheid, Geest van de Arbeiders,
Dat, in U, door U, door Uw, in Uw licht,
Gij ontwaaktet in dat één machtig hoofd, -
En dat hoofd ontwaakte in Uw klaar licht, -
Dat de Wetenschap verlicht voor de Arbeiders.
Door dat licht straalde het licht van Karl Marx
Door Uw licht, heerlijke, eeuwige Vrijheid,
En ging op voor alle Arbeiders voor goed.⁴¹*

De droom in dit epos is de toekomst, de communistische heilstaat. In dit opzicht leunt *Pan II* tegen het mystieke aan. In dit epos worden de arbeiders voorbereid voor de eindstrijd. Daarna zal de Ene Substantie (de communistische samenleving, waarin God en Natuur één zijn geworden) een feit zijn. In voor arbeiders herkenbare omstandigheden wordt de communistische revolutie zo natuurlijk mogelijk voorgesteld.

*Pan en het Meisje lagen heel den nacht
En duizend dage' en nachte' in elkaar verloren,
En kwamen uit elkaar niet meer te voren
Dan na een eeuwgen diepen levensnacht.
Niet zich zelf meer. Verdwenen was Pan's macht.
Vlammende waren zij niets dan elkander.
Elk was in de ander tot niets dan elkander,
Eeuwig hooger brandende in elkander.
Verdwenen was de goudeenzame Geest,
Verdwenen was Alles wat was geweest.
Zij waren ééne kracht, één macht, en één
Wezen van leven, van ziel en van leên.⁴²*

Conclusie

Pan staat symbool voor de dichter die nog steeds op zoek is naar verheldering over zijn oernatuur. Die oernatuur is woest geworden. De verheldering van de oernatuur vindt de dichter in het socialisme; het Gouden Meisje. In *Pan* wordt gesproken over

⁴¹ Gorter, H. 1916 p. 238.

⁴² Gorter, H. 1916 p. 493 .

een eindstrijd van arbeiders: dit is de revolutie van de 'gouden Geest'. In *Pan II* wordt deze gouden Geest de 'Heilige Geest van de strijd' genoemd. Het is de overtuiging waaruit Marx zijn ideeën over de (communistische) heilsstaat kan ontwikkelen. Gorter schrijft in deze periode ook politieke traktaten met als doel het socialisme te verdedigen en te proclameren. Dat is de strijd die Pan moet meemaken alvorens hij zijn liefde voor het Gouden Meisje beantwoord ziet. De politieke werkstaking wordt geproclameerd als middel om het kapitalisme te breken.

Pan II is, naar het idee van het socialistisch realisme en de filosofie van Lukaçs⁴³, een heldendicht. Pan is de positieve held. De werkelijkheid in *Pan II* wordt verbonden met de socialistische levenshouding. Het doel hiervan is de opvoeding van de arbeider tot echte socialist. Hij leert te leven in een klassenloze samenleving. Ook Pan doet afstand van zijn status als godheid (waardoor hij een verbintenis kan aangaan met het Gouden Meisje). Of de massa, volgens de socialistische betekenis van het woord, hierdoor wordt aangespoord socialist te worden betwijfel ik. Hieronder ga ik namelijk in op de begrijpelijkheid van *Pan II* voor de arbeider. Realistisch is *Pan II* als het gaat om de strijd die leidt tot de communistische heilstaat. Deze is in Gorters tijd nog volop aan de gang, en nog geen eindpunt zoals in de tijd van Lukaçs.

In de beide versies van *Pan* zoekt de godheid Pan naar zijn oernatuur. Hier vinden we een relatie met de Klassiek Griekse godheid Pan, die boerse oerklanken op zijn fluit speelt.

Het Gouden Meisje is de 'Geest der Nieuwe Muziek'. Nieuwe, want Gorter is aanhanger geworden van het socialisme. In deze periode leert Gorter ook Jenne Clinge Doorenbos kennen. Zij is in zijn leven het symbool van de 'Geest der Nieuwe Muziek' en noemt haar ook zo. De 'Heilige Geest van de strijd' geeft aan dat Gorter, na zijn traktaat *Het imperialisme* bezig is te radicaliseren. Uit het gebruik van symbolen als 'De Heilige Geest van de strijd' en de eindstrijd kan een andere invulling van de christelijke symbolen als de Heilige Geest en de Apocalyps uit het Bijbelboek Openbaringen worden gelezen. Het gebruik hiervan geeft aan dat Gorter in het socialisme niet alleen een 'Nieuwe Muziek', maar ook een nieuwe religie gevonden heeft. In voor arbeiders herkenbare omstandigheden wordt de communistische revolutie zo natuurlijk mogelijk voorgesteld.

⁴³ Zie het [Theoretisch kader](#).

*Zoals een weduwe, die wild en wee
Ontwaakt, want haar man is niet meer naast haar.
Zij rijst naakt op van uit het grauwe bed,
Zij zoekt haar man naast zich, grijpt met de hand, -
O God, hij is er niet, ze ontzinkt zich zelve, -
Zoo de Arbeiders toen zij ontwaakten. -
En de Arbeiders met koperen oogen
En moede aderen keerden terug
Naar de fabriek. Naar 't eeuwig zelfde werk.
Slecht gekleed, slecht gevoed, nog afgewerkt.⁴⁴*

De vraag of de arbeidersklasse dit gedicht helemaal begrepen heeft wil ik ontkennend beantwoorden:

*O gouden blauwe tijd die nu is nu,
O schitterendste gelukzaal'gste tijd
Die er ooit was van alle alle tijden,
Nu d' Arbeiders ontwaken en stuk scheuren
Hun banden en hun het Bewustzijn komt
Van den Weg naar de Vrijheid en de Vrijheid, -
Enkelen zien haar reeds, o Enkelen, -
Vertoon U in den Geest, in de oogen
Van 't wonderschoone Meisje dat u spiegelt.
Vertoon u in haar droomende oogen. Klink.⁴⁵*

Naar mijn mening is dit voor een arbeider, ervan uitgaande dat arbeiders in de tijd van Gorter vaak weinig of geen scholing hebben gehad, erg lastig te begrijpen. Hoewel het in deze periode gebruikelijk is om veel bijvoeglijk naamwoorden te gebruiken (o.a. om de diepste emoties te kunnen weergeven) maken de vele bijvoeglijke naamwoorden (gouden, blauwe tijd, schitterendste gelukzaal'gste tijd) het lastig om te lezen. Maar onderstaand citaat, in het Frans, is nog onbegrijpelijker:

⁴⁴ Gorter, H. 1916 p. 77

⁴⁵ Gorter, H. 1916 p.174

*'Debout, esclaves de la terre,
Debout, forçats de la faim,
La Raison tonne en son cratère,
C'est l'éruption de la fin.
Du Passé faisons table rase,
Foule esclave, debout! debout!
Le monde va changer de base,
Nous ne sommes rien, soyons tout.
C'est la lutte finale,
Groupons nous et demain
L'Internationale⁴⁶*

⁴⁶ Gorter, H. 1916 p. 294. Oorspronkelijk geschreven door Eugène Poitiers. Bron: Sestier, J.C. (2011) *Pottiers Eugène (1816 – 1887)* <http://www.pierdelune.com/inter.htm> (21-6-2013).

8. *Mei* en *Pan II*, een vergelijking

In dit hoofdstuk probeer ik een vergelijking aan te brengen tussen *Mei* en *Pan II*. Voordat ik een antwoord zoek op de deelvraag: “Is de ontwikkeling in de literatuuropvatting/levenshouding van Herman Gorter terug te vinden in zijn poëzie uit de jaren 1886 – 1916?” is een vergelijking tussen deze twee gedichten een belangrijk middel om tot dat antwoord te komen. Ik beperk mij bewust tot het beantwoorden van de deelvraag. Ongetwijfeld zullen er nog veel meer vergelijkingen te maken zijn.

Zoekt Gorter in *Mei* nog naar de symbiose tussen mens en natuur (hier bedoeld als mens en ziel, of mens en oorsprong), in *Pan II* lijkt het of Gorter deze zoektocht heeft volbracht, maar het probleem nog niet geheel heeft opgelost. Het socialisme zal de scheiding tussen mens en natuur laten wegvallen, maar zover is het nog niet.

*En toen stond langzaam op een andre raadsman,
Zwart als de Nacht.
Recht oprijzend geleek hij de Natuur,
Zooals zij van de aarde tot den hemel
Oprijst.
En zijn stem was als die van de Natuur
Onverbiddlijk en vast.
Want door het Heelal heen zag hij de menschen.
En wijl hij zoo staarde, sprak hij aldus:
‘Gij moet het socialisme brengen.
Gij moet de nieuwe wereld maken.
Gij moet zelfs als gij niet wilt, maar gij moet.
Maar gij wilt omdat gij moet. -⁴⁷*

De ontwikkeling van Gorter wordt in de relatie tussen *Pan II* en *Mei* duidelijk. In *Mei* kunnen Balder en het personage Mei nog niet samen zijn. Mei is te onervaren om het zielenleven van Balder te begrijpen. In *Pan II* is de onervarenheid voorbij. Het Gouden Meisje heeft inzicht gekregen in de diepste gronden van het menselijk bestaan. Ze kan daardoor in liefde met Pan verenigd worden. Is de verliefdheid van

⁴⁷ Gorter, H. 1916 p.181.

Mei nog zintuiglijk – waarneembaar, in *Pan II* is zij vergeestelijkt tot een mystiek verlangen om te versmelten met de goddelijke kosmos. Gorter geeft toe dat deze eenheid van God-Natuur, de Ene Substantie, gefundeerd is op Spinoza's dogmatiek (Liagre Böhl, 2000). Het cement van die eenheid tussen God en natuur is het socialisme. Spinoza (de filosofie van de God-Natuur) en Marx (de bedenker van de wetmatigheid van het socialisme) zijn de vaders aan de wieg van dit epos.

*Dit was hij die de wetten der Maatschappij
Uithieuw, massaal, op zich zelf, in 't Heelal,
En die haar toonde als massaal brok Natuur.*

*Pan staarde hem aan zooals een grooten Meester,
Een Mensch, die uit de Natuur, ver boven haar,
Zich heeft verheven door haar krachten en
Die der Menschen, haar, hare kinderen.⁴⁸*

Hoewel Gorter aan het begin van zijn dichterschap onder invloed komt van het levensgevoel van de Tachtigers, verhindert zijn kennis van de klassieke talen hem om geheel Tachtiger te worden. Hij blijft gebruik maken van klassieke vormen als het sonnet (Stuiveling, 2007), de structuur en het metrum. Deze gegevens verklaren ook de overeenstemming die gevonden kan worden tussen *Mei* en de beide versies van *Pan*. Gorter probeert zijn levensbeschouwing te vatten in episch werk (Stuiveling, 2007). In *Pan II* komt het personage Mei dan ook langs. Ze wordt opgevoerd als de gouden maand Mei:

*Pan trad op in den tijd die Nu is Nu.
De donkerblauwe nacht werd licht, en 't licht
Ging over in een zacht en hemelsch blauw,
En het was Mei, volle klare gouden Mei.*

*Ziet om u, Arbeiders, 't Stralend Heelal,
De rijke aarde van Mei, alles wat
Uit haar opkomt in het stralende licht*

⁴⁸ Gorter, H. 1916 p.182.

*Van Zon en Maan en Sterren, zijn voor U,
Als uwe ziel ze te verov'ren weet.*

*Zoo peinzende zag Pan worden den dag
Van Mei, oneindig goud, en hoog, en ver.*⁴⁹

Conclusie

Staat in *Mei* de lyriek en de dichtkunst in het middelpunt, in de beide versies van *Pan* (1912 en 1916) staan dichtkunst en lyriek in dienst van het socialisme.

Mei wordt door de generatiegenoten van Gorter vol lof ontvangen. Willem Kloos schrijft in *De Nieuwe Gids*: '*Mei* is een pracht om bewonderd, een genot om genoten, een zaligheidsdroom om gedroomd te worden. Ik ten minste wist niet, dat mijn Hollandsch, mijn taal, die ik toch óók een beetje ken, tot zoo iets in staat zou zijn'(Endt, 1986). De oudere generaties zijn kritischer. De destijds gezaghebbende criticus J.N. van Hall schrijft in *De Gids* dat *Mei* door Gorters vrienden geprezen zal worden als 'de poëzie der toekomst'. Van Hall zal het 'doodjammer vinden, wanneer hij, knoeiende met de taal en de metriek, zijne gaven onder gewilde zonderlingheden of duisterheden verstikte, in steê van ons in zijn poëzie dien "drainless shower of light" te geven, waarvan Keats in zijn Sleep and Poetry spreekt' (Endt, 1986). Maar in de *Nederlandsche Spectator* verklaart Flavor (P.A.M. Boele Van Hensbroek) Gorter 'den dichter te zijn een bederver der taal, een zwakkelijk soezer, die zich verbeeldt een dichter te zijn. Zij - en er zullen er zijn - die dit wangedrocht nog mooi vinden, hebben eenvoudig geen smaak hoegenaamd. Het geheele gedicht kan slechts eenige waarde hebben als het product van een studentenjool en als eenige geniale regels gevloeid uit een overgrogt brein' (Endt, 1986). Persoonlijk ben ik het meer eens met Willem Kloos.⁵⁰

Als *Pan* (1912) en *Pan II* (1916) uitkomen klagen de critici over teveel socialisme en te weinig poëzie. Alleen de dichter Karel van de Woestijne is positief. Hij stelt dat Gorter, ondanks alle socialisme, bovenal een individualistische lyricus is gebleven (Eyck & Minderaa, 1949). Hier ben ik van mening dat beide genoemde kritieken eerlijk zijn. Echter, ook ik ben van mening dat de weegschaal in *Pan II* doorslaat naar

⁴⁹ Gorter, H. 1916 pp. 178, 179, 193

⁵⁰ Zie de Inleiding

het socialisme. In de citaten bij hoofdstuk zeven blijkt dat ook.

In *Pan II* staan we bijna aan het einde van de zoektocht naar de oernatuur. Het einde van die tocht komt pas na de eindstrijd van de arbeiders en het aanbreken van de communistische heilstaat. In hoofdstuk 9 ga ik dieper in op de betekenis van het spinozisme voor Gorter, in hoofdstuk leg ik uit wat de relatie is tussen de oernatuur van de mens en de communistische heilstaat.

Zo is Gorter al sinds zijn jeugdwerk *Lucifer* bezig met het herstellen van de eenheid tussen geest en natuur. Hij symboliseert dit in de (erotische) verliefdheid van een trotse godheid en een liefvallig meisje (Liagre Böhl, 2000). In *Mei* zijn dit Balder en Mei en in *Pan* zijn dit Pan en het Gouden Meisje.

9. De ontwikkeling in de literatuuropvatting en levenshouding van Herman Gorter en zijn poëzie uit de jaren 1886 – 1916?

In dit hoofdstuk behandel ik de deelvraag: “Is de ontwikkeling in de literatuuropvatting/levenshouding van Herman Gorter terug te vinden in zijn poëzie uit de jaren 1886 – 1916?”

In *Pan* (1912) geeft Herman Gorter zijn intentie om te dichten aan:

*‘Met al mijn bloed heb ik voor u geleefd,
O poëzie, en, nu het sterven nader komt,
Nu wil ik het u nog eens eenmaal zeggen.’⁵¹*

Hierna geeft Gorter aan dat alles wat hem ooit in de natuur en de mensen heeft aangetrokken alleen maar zin heeft gehad door de poëzie (Stuiveling, 2007). Gorters levensloop, ook in politiek opzicht, is daarom alleen verklaarbaar vanuit die poëzie (Stuiveling, 2007).

Gorter stelt zijn leven helemaal in dienst van de poëzie. Hierdoor lopen de lijnen tussen zijn levenshouding en zijn literatuuropvatting behoorlijk door elkaar. In dit dossier gaat het vooral om de literaire ontwikkeling van Gorter. Daarom besteed ik aan deze ontwikkeling de meeste aandacht.

Levenshouding

Gorter breekt, onder invloed van de literatuur⁵², met zijn opvoeding. Hij wordt atheïst en gaat op zoek naar de diepste emoties van de mens. Deze emoties moeten vrijgemaakt worden. Daarom verafschuwt Gorter moraal van zijn voorgangers. In Gorters levenshouding blijkt dit al uit het feit dat hij zijn vrouw geen huwelijksstrouw kan beloven. Hierdoor zou hij juist zijn emoties binden. Tien jaar later ontdekt Gorter dat er wel structuur, grond, in die emoties nodig is. Hij vindt die structuur, die grond, in het spinozisme. Het spinozisme brengt Gorter tot een pantheïstisch idee dat alle mensen God zijn. De natuur is nog steeds de diepste emotie van de mens. Tussen die structuur en die emotie ontbreekt de verbindende schakel. Daarom zoekt Gorter verder en vindt die schakel in het socialisme. Hij zou die schakel ook in het door hem afgezworen christendom kunnen zoeken. Maar dan moet hij zijn hele levenshouding omgooien. God wordt dan weer de God volgens de christelijke idee, de mens zou

⁵¹ Gorter, H. 1916 p.381.

⁵² Zie [Theoretisch kader](#)

dan een plaats krijgen in de natuur. Maar Gorter trekt telkens consequenties uit zijn keuze en die voeren hem ditmaal naar het socialisme. Daar komt ook bij dat Gorter aangeeft bezorgd te zijn over de sociale wantoestanden die de arbeiders in zijn dagen meemaken.

Literatuuropvatting

De oprichting van *De Nieuwe Gids* heeft meer impact dan alleen vernieuwing van de schrijvende en beeldende kunsten. Het geeft aan de jongvolwassenen in die tijd (waar Gorter ook onder gerekend kan worden) een nieuw levensgevoel (Stuiveling, 2007). De poëzie geldt daarbij als de hoogst menselijke uiting, die alleen het leven levenswaard maakt (Kloos); zelfs filosofie en historie schikken zich onder de poëzie (Stuiveling, 2007). Zo kom ik aan bij de bespreking van Gorters literatuuropvatting.

Na *Mei*, met zijn levend evenwicht van vele spanningen: traditie, herinnering en waarneming, verbeelding en emotie (Stuiveling, 2007) ruilt Gorter tijdsduur en nadenken in voor emotie en sensatie in de *Verzen* (1890). De poëzie wordt de onmiddellijke neerslag van zijn gevoelens. Het gaat dan om de verhevigde en verfijnde waarneming van de natuur en een verhevigde en verfijnde impressionistische klankkleur (Stuiveling, 2007). Met de *Verzen* (1890) zit Gorter helemaal in het sensitivisme.

In de 'losse' verzen die hierna verschijnen in *De Nieuwe Gids* ontdekt Gorter dat de beweeglijke wereld in hem en om hem niet volledig in woorden kan worden vastgelegd. Mogelijk ook erkende hij meer en meer de verbijzondering van het persoonlijke niet langer als de hoogste menselijke en dichterlijke levensstijl: hij loopt hier zelf in vast (Stuiveling, 2007; Liagre Böhl, 2000; Verdult 2009).

Meer grond in zijn levenshouding en dus ook in zijn literatuuropvatting vindt Gorter in de 'zuivere houding tegenover het leven' van het spinozisme. In 1897 verschijnt dan zijn eerste versie van de *School der poëzie*. Hierin vinden we een neerslag van Gorters bestudering van het spinozisme. De gedichten zijn nu filosofischer van aard (Verdult 2009), minder sensationeel en van emotie vervuld. Er komt structuur in de emoties van Gorter. Gorter zegt hier zelf over dat de poëzie hem zelf leerde om tot beter inzicht en geluk te komen (Stuiveling, 2007). In Gorters *School der poëzie*

vinden we gedichten met soms letterlijke vertalingen van teksten van Spinoza⁵³. Maar Gorter blijft wel dromen⁵⁴. Deze dromen zijn expressies van Spinoza's filosofie waarin Gorter probeert grip te krijgen op zijn eigen ik en het staan in de wereld. Hij experimenteert hierdoor met andere manieren van dichten (Verdult, 2009). Gorter geeft deze ontwikkeling zelf weer: 'Niet de aandoening alleen, noch ook het oppervlakkig gezicht der wereld, maar de wetten zelve waarnaar deze zich bewegen, als deze kennis door haar gevonden en gevoeld wordt, dan geloof ik dat de poëzie eerst zou stijgen tot die hoogte, waarop wij allen hopen dat zij komen zal'(Verdult, 2009). Pas in *Pan* lijkt de eenheid te zijn gevonden in de spinozistische Ene-Substantie, waarvan de uitwerking het socialisme is⁵⁵.

Dat brengt hem in een zoektocht naar die wetten, waarnaar de wereld zich beweegt. Het leidt hem naar het socialisme met haar wetmatigheid van de proletarische revolutie. In de ogen van de socialisten is de opkomst van het proletariaat een onomkeerbare toekomst, die voortkomt uit de geschiedenis van de mensheid (Liagre Böhl, 2000). Gorter verwacht van het 'strijdvaardig idealisme en de revolutionaire toekomstverwachting der arbeidersklasse een nieuwe en onuitputtelijke inspiratie voor de letteren in het algemeen en voor zijn dichterschap in het bijzonder'⁵⁶. Hij moet nu poëzie en politiek met elkaar verenigen (Verdult, 2007). Dat probeert hij in *Een klein heldendicht* (1906) en zijn eerste grote werk na *Mei: Pan* (1912 en 1916). Gorter is op zoek naar het absolute geluk voor de mensheid en zichzelf. Hij beschrijft in zijn socialistische gedichten een gevoelswerkelijkheid die al vervuld is van dit geluk (Verdult, 2007): de droom van de communistische heilstaat (Liagre Böhl, 2000).

Conclusie

De literaturopvatting van Gorter beweegt zich gelijk met zijn levenshouding. Bij Gorter is er geen onderscheid mogelijk: 'Met al mijn bloed heb ik voor u geleefd'⁵⁷. Dat schrijft hij in *Pan* over een dichter. Deze dichter is Gorter zelf. Gorter heeft voor zijn eigen doel op eigen wijze 'woorden geschakeld, woorden gestapeld, woorden geschapen, en het Nederlands gedwongen tot het uiterste waar een taal toe in staat is'(Stuiveling, 1997 – 2007).

⁵³ Bijvoorbeeld in het gedicht: "God is eind'loos, en heeft zich zelf te danken" uit de *School der Poëzie* (1897).

⁵⁴ Bijvoorbeeld in het gedicht: "Deze woorden hoorde ik als is een droom" uit de *School der Poëzie* (1897).

⁵⁵ [Zie hoofdstuk 5, deelvraag 5.](#)

⁵⁷ Gorter, H. 1916 p. 493

In de *Verzen* (1890) komt een wereld aan emoties tot bewustzijn, om zo te zoeken in zijn innerlijk om zijn oernatuur te ontdekken. In de *School der poëzie* raakt de lyriek op de achtergrond ten gunste van filosofische beschouwingen (Stuiveling, 1997 – 2007). De beeldspraak in Gorters poëzie is aan de christelijk-Platonische beeldspraak ontleend (Verdult, 2009). De wetmatigheid van het leven, zoals Gorter die van Spinoza leert, vult Gorter in vanuit het Communistisch Manifest van Karl Marx. Omdat literatuuropvatting en levenshouding bij Gorter gelijk meebewegen moet de dichter Gorter in het socialisme actief zijn als politiek ideoloog en lopen poëzie en politiek door elkaar. Deze verwevenheid tussen poëzie en politiek, tussen levenshouding en literatuuropvatting kan evenwichtig overkomen. Bij Gorter is die balans echter verstoort. Gorters gedichten komen niet voort uit zijn eigen levensovertuiging. Het is juist andersom; Gorters levensovertuiging komt voort uit zijn dichterschap. Hij leeft inderdaad met al zijn bloed (zijn hele leven) voor de poëzie. De poëzie staat bovenaan, zoals bij religie het geloof de levensovertuiging beheerst. Alleen, poëzie heeft niet de kracht om een evenwichtige levensovertuiging te vormen, religie wel. Het is niet zo dat eerst de poëzie er was en toen de mens. Eerst was er de mens en toen kwam de poëzie. Poëzie is een uiting van de mens, geen innerlijke kracht. Ik ben ervan overtuigd dat poëzie voortkomt uit de innerlijke kracht van de mens en deze bij anderen kan versterken. Zij is niet de oorsprong van die kracht. Die is voorbehouden aan een religie of een ideologie. Bij Gorter loopt dit door elkaar, waardoor ook zijn literaturopvatting en levenshouding door elkaar lopen en er mijns inziens een zekere onbalans in Gorters leven en oeuvre ontstaat.

Gorter ervaart zijn ontwikkeling in zijn literaturopvatting en levenshouding niet als een breuk, maar als voortschrijdend inzicht, waarbij de mens zijn oernatuur ontdekt. Het feit dat het personage Mei in *Pan II* ook een bijfiguur is illustreert dit. In dat opzicht is Gorter altijd een Tachtiger gebleven. Poëzie blijft de hoogste menselijke uiting die 'het leven levenswaard' (Kloos) maakt. Ongeacht of die levenswaarde nu in de allerindividueelste emotie, het spinozisme of het socialisme gevonden wordt.

Gorters roepnaam is Pans. In de beide versies van *Pan* kunnen we de godheid Pan als symbool zien voor Herman Gorter en zijn ontwikkeling. Als Gorter met *Mei* begint heet de godheid Balder. Balder heeft de synthese tussen de Mens en de Natuur nog niet ontdekt. In de beide versies van *Pan* kan de godheid wel de roepnaam van Gorter dragen: Gorter heeft die synthese, binnen de spinozistische God-Natuur, gevonden: het socialisme. Hij deelt dit mee in onderstaande climax. De Geest der

Muziek is de dichtkunst, die in zichzelf goddelijk is. De Geest der Vrijheid is de symbiose, het socialisme. Gorter laat haar via de arbeidersorganisatie meekijken (verwonderen?) naar de Geest der Mensheid: de oernatuur van de mens. Gorter meent deze eindelijk te hebben gevonden. Als auctoriale verteller deelt Gorter ons mee:

*En Pan, naar buiten gaande in den morgen,
Zag de Geest der Muziek hoog boven zich
In de lucht. En hij begon te zingen:*

'De Geest der Muziek.

*Een wonderschoon meisje
Danst, met de blauwe
Kleeding boven der aarde grond.
Zij denkt een nieuw wijsje,
In het blauwe
Hemelsche haar droomende mond. -
Zij danst voor der schoonheid kust. -
Diep voor haar, stuift uit het blauwe
Ronde in wolken, om haar knieën
Golft het slaande zachte gewaad, -
Tegen haar boezem,
Nooit zoo gezien,
Zit het als bloesem,
Perzikroodbloesem, maar haar gelaat
Is daar boven glansverguld, -
Onbewust, -
Zij danst voor der schoonheid kust, -
In onschuld. -
Zij verliest zich
In het licht, de
Bron
Der zon.
Zij gaat, hoor! o!*

*Te loor in de
Bron
Der zon.
Zij is op der schoonheid kust! -
Zie, daar komt ze
Weer, o droomt ze?, -
Zij is het licht,
Het nieuwe licht,
Zij danst,
In blauw,
Boven de aarde licht.
Zij danst, bewust,
Van, naar, de schoonheidskust,
Vlak bij de schoonheidskust.'*

*En weder buiten gaande in het licht,
Zag Pan de Geest der Vrijheid voor zich in
Het hemelsch licht. En hij begon te zingen:*

'De Geest der Vrijheid.

*Als een goud kind,
Als een zeeschelp,
Kwaamt gij en gaaft uw schoonheid.
Als gouden stroomen
Van liefdegeuren
Vervuldet gij de aard, mijn woning.
Boven, beneden, en op de trap,
Van 't Al, zooals de lucht de wereld,
Vervuldet gij van uwen koning
Met bruischende gouden liefde de woning.*

*En uwe omhelzingen waren
Het leven van uwe adren,
Gij storttet u, uit uw droom,
Aan mij als de wind aan een boom.
Gij dacht nooit een oogenblik
Dan aan den oogenblik
Van uw geliefde. Als het zonnelicht vaart
Van zelf, pijlsnel, naar de aard.
Als een woudhinde,
Als een leeuw welp
Waart gij in uw liefdesbetooning.
Als een lente,
Als een stormwind
Zoo kwaamt gij in mijn woning.'*

*En Pan naar buiten gaande in den morgen
Zag voor zich d' Arbeiders-Organisaties.
En boven hen in 't helle goud der lucht
Zag Pan in het verbeeldingsvol visioen
Zijne Geliefde, de Ziel, de Geest der Menschheid,
Dansende hooge boven hunne hoofden.
En wijl zij danste kwam over het hart
Van Pan haar Muziek dat hij begon te zingen:*

'De Geest der Menschheid.
*In groene golf stuift zij op,
Als nevel, haar trotsche kop
Weg van haar voeten, onbewust, -
Haar lichaam één baar op de kust*

Van de verre wereld der schoonheid. -
Haar geest diep weg in schoonheid. -
Zoet als een groene golf, met een wit
Bruisje getooid, zoo gaat haar hooge snit
Dansend omhoog en zij schouwt klaar. -
Zij wordt zich bewust! -
En, het trotsche haar wakker, kijkt zij naar
De verre schoonheidskust,
Der schoonheid die is zoo nabij haar. -
En lachen, zooals de zon,
Over de zee, komt de lachenszon
Over haar heen, in 't lichte groen.
En zij voelt dat zij zelf de schoonheid is,
Die daar danst, en wier voet glinsterruischend gliss'
Op het stralende strand van de schoonheid.
En lachende is ze bewust
Van haar dans op haar eigen kust,
Van haar dans op der schoonheid kust,
Van haar dans op de stralende kust,
Op de stralende kust van de schoonheid⁵⁸

Als Gorter in *Pan II* schrijft:

Met al mijn bloed heb ik voor u geleefd,
O poëzie, en, nu het sterven nader komt,
Nu wil ik het u nog eens eenmaal zeggen.⁵⁹

wint de poëzie. Door haar heeft Gorter de oernatuur van de mens gevonden. Hij heeft door haar dit geheimenis kunnen ontrafelen. De zoektocht naar de innerlijke mens via de poëzie zorgt ervoor dat Gorters levensfasen geen aparte, op zichzelf staande fasen zijn, maar - om die poëzie - elkaar logischer wijze opvolgen. Het is Gorters zoektocht naar de zin van het bestaan. In zijn poëzie lezen we zijn ontwikkeling.

⁵⁸ Gorter, H. 1916 p. 220 – 224

⁵⁹ Gorter, H. 1916 p. 381

10. Conclusie en discussie

Uit het bovenstaande blijkt dat er een aantal factoren in het leven van Herman Gorter zijn aan te wijzen, die hebben bijgedragen aan zijn ontwikkeling.

Allereerst is daar de invloed van Gorters opvoeding. Het feit dat hij opgroeide in een liberaal en vrijzinnig-dopers klimaat geeft aan dat Gorters ouders openstaan voor vernieuwingen. Gorter heeft deze houding meegekregen. Daarnaast is Gorters vader geïnteresseerd in literatuur en heeft op dit terrein ook zijn bijdragen geleverd in onder andere *De Gids*.

Het openstaan voor vernieuwingen heeft bij Gorter ertoe geleid dat hij openstaat voor de cultuur in zijn tijd, voornamelijk die van de jongere generatie. Deze generatie, gebundeld in de Beweging van Tachtig, wil het culturele klimaat in Nederland veranderen. Zij doen dit door het loslaten van allerlei structuren van voorgaande generaties. Ze beroepen zich op de Engelse schrijvers Shelley en Keats. Dat loslaten van structuren heeft een heel boeket aan culturele en maatschappelijke stromingen nagelaten. Gorter gaat mee in het loslaten van de culturele overtuigingen, voor zover het literaire klimaat betreft. Hij blijft vasthouden aan structuren en vormen van het voorgeslacht. Hij breekt met het christelijke geloof en zet hiervoor de poëzie in de plaats. Hij gaat niet op zoek naar morele lessen, maar wil juist ontdekken wat de drijfveren van de mens zijn: de oernatuur. Hij zoekt die eerst op via het sensitivisme. Naar mijn mening levert dit veel creativiteit op. Gorter ontdekt de woordklank, neemt vrijheden als dichter en gebruikt eventueel neologismen. Hij zoekt hiermee de grenzen op van de Nederlandse taal. Probleem hierbij is dat zijn vernieuwingen geen inperking kennen en Gorter loopt dan ook spoedig vast. Hij leert hierdoor vaste grond nodig te hebben. Deze zoekt hij bij Spinoza. Dit is geen op zichzelf staand feit; tijdgenoten van Gorter (o.a. Louis Couperus) zoeken ook naar een vaste grond in hun oeuvre. Gorters heftige emoties worden hierdoor ingeperkt. Zijn poëzie krijgt een wat rustiger aanblik. Het komt op mij evenwichtiger over.

Het spinozisme is voor Gorter geen eindstation. Er ontbreekt nog iets. Er is geen cement tussen de spinozistische opvatting van de God-Natuur. De Ene Substantie is voor Gorter nog te abstract. Hij vindt die in het socialisme. Ik probeer hier een mogelijke verklaring te geven. In de spinozistische God-Natuur is er alleen ruimte voor het waarneembare. Alle overige openbaringen bestaan volgens het spinozisme niet. Dat betekent voor Gorter dat het dichtwerk uit zijn sensitivistische periode, in de

zoektocht naar de diepste emoties van de mens, geen waarde hebben. Om de relatie tussen God-Natuur (bij Gorter betekent dat de eenheid tussen de mens en de natuur: de oernatuur) waarneembaar te laten zijn moet er, volgens Gorter, een wetmatigheid zijn. Een wetmatigheid waarbij de diepste emoties zich kunnen openbaren. Deze wetmatigheid vindt Gorter in het *Communistisch Manifest* van Karl Marx. Hierin stelt Karl Marx dat vanuit de geschiedenis van de menselijke samenleving de proletarische revolutie moet volgen. Dat doet Karl Marx op de volgende wijze:

- 1) In het begin was er de prehistorische samenleving. Er was geen bezit en iedereen werkte op een gelijkwaardige manier samen om in het levensonderhoud te voorzien.
- 2) Deze samenleving veranderde onder invloed van macht en bezit. Mensen konden invloed uit gaan oefenen over anderen en konden bezit verwerven.
- 3) Hieruit volgde een ongelijke verdeling van welvaart. Vooral de Industriële Revolutie wakkert deze ongelijke verdeling aan.
- 4) Uiteindelijk resulteert dit in de Franse Revolutie. Deze revolutie is het begin om machtsmisbruik, onderdrukking, en de ongelijke verdeling van de welvaart te doen veranderen.
- 5) Er is nog één revolutie nodig. De kracht van deze revolutie ligt bij de meest onderdrukten aan het einde van de 19e eeuw: de arbeiders. Als de arbeiders zich verenigen en een revolutie veroorzaken, dan zal de verdeling van macht en bezit, net als in de prehistorische samenleving, gelijkmatig zijn. Dit is de communistische heilstaat.

Hierin ziet Gorter de wetmatigheid die God (= mens) en Natuur (= oernatuur) verbinden tot de Ene substantie. Gorter moet hierdoor met tegenzin erkennen dat hij pantheïstische ideeën aanhangt (Liagre Böhl, 2000). Gorter kiest er daarom voor om socialist te worden. Hij ervaart het socialisme als een bevrijdingsevangelie. Als goed evangelist loopt hij stad en land en zelfs Europa af om iedereen hiervan te overtuigen. Omdat ik eerder stelde dat Gorter ervoor koos om atheïst te worden lijkt dit een vreemde woordspeling. Naar mijn idee is Gorter geen atheïst geweest. Hij heeft alleen een equivalent gezocht voor het door hem afgezworen christelijk geloof. Zoals boven aangegeven vervult zijn poëzie naar mijn overtuiging die rol. Het spinozisme heeft dan de rol van de geloofsleer, de dogmatiek. Zij pakt het probleem van de godheid aan. Het socialisme is dan de ethiek: hoe te handelen in de dagelijkse situatie. En ook dit is opvallend. Want ethiek betekent dat er een moraal is.

In dit geval de moraal van het socialisme. In de plaats van de 'domineespoëzie' komt de socialistische poëzie. Zelfs zijn poëzie wordt ondergeschikt gemaakt aan dit doel. Ik vraag mij af of Gorter het met deze uitspraak eens zou zijn. Naar mijn mening heeft Gorter meer het idee dat vanwege zijn poëzie het socialisme het enige antwoord is op het zoeken naar de oernatuur, het pure, van de mens. Naar zijn beleving staat de poëzie altijd bovenaan. Volgens mij heeft de poëzie alleen maar gediend om het vacuüm dat Gorter moet hebben ervaren na het afwijzen van het christelijke geloof op te vullen. Neutraler gesteld: Gorter heeft ontdekt dat de oernatuur van de mens een moraal nodig heeft. Deze mening zou een goed vervolgonderzoek kunnen opleveren.

Reflectie op het onderzoek

Het is voor mij lastig om aan te geven wat ik nu precies heb geleerd in deze module. Laat ik het zo stellen: ik heb ontzettend veel geleerd. Als ik een poging waag om concreter te worden dan denk ik allereerst aan het helder en duidelijk omschrijven van wat ik bedoel. Ik ga te snel over bepaalde onderwerpen heen. Zeker in dit dossier is het belangrijk dat mijn lezers mij blijven volgen. Ik ben er trots op dat ik het voor elkaar gekregen heb om een dergelijk onderwerp op papier te krijgen. De ontwikkeling van een persoonlijkheid (of het nu een dichter is, een filosoof, een theoloog, een musicus of een leerling van school) inspireert mij. Ik vind het heerlijk om studies over levens van deze mensen door te nemen, zoals de genoemde biografie over Herman Gorter van Liagre Böhl. Ik ben de opleiding LVO Nederlands dankbaar dat ze mij geleerd hebben om dit op bachelorniveau te kunnen doen. Ik denk dan vooral aan de vaardigheden die ik heb geleerd tijdens de modules Taalbeheersing. Eén van de persoonlijke leerdoelen die ik mij stelde toen ik aan de opleiding begon was om te leren goede teksten te schrijven; dat kon ik echt niet. Ik hoop dat dit Meesterstuk het bewijs mag zijn dat dit gelukt is.

Ik ben in de afgelopen maanden meer gaan nadenken over het socialisme. Het verbaast mij vooral dat het aanvankelijk geen arbeidersbeweging is, maar vanuit het liberale gedachtengoed door de burgerij (mensen uit de bourgeoisie) is vormgegeven. De arbeiders speelden aanvankelijk hierin geen grote rol. Van Herman Gorter kan ook niet gezegd worden dat hij uit een arbeidersmilieu afstamt. Hoe deze verhoudingen liggen lijkt mij een leuke invulling voor de periode na deze studie.

Nawoord

Het zal u opvallen dat het aantal pagina's veruit het opgegeven maximum overschrijdt. Dit ligt voor een groot deel aan de layout. Ik heb vanwege de leesbaarheid gekozen voor de maximale letterafstand en lettergrootte. Daarnaast heb ik, vanuit esthetisch oogpunt, de citaten uit Gorters gedichten, met veel witruimte omgeven. De keuze van het onderwerp en de uitwerking van de deelvragen waren dermate ingewikkeld dat ik deze ruimte ook echt nodig heb.

Om recht te doen aan één van mijn doelen: de persoon Herman Gorter plaatsen in de literaire en culturele context van zijn tijd, heb ik waar mogelijk citaten van hem overgenomen in de oorspronkelijke spelling. De oorspronkelijke spelling is naar mijn mening één van de culturele uitingsvormen van een tijdvak.

In dit nawoord hecht ik eraan om een aantal namen te noemen die ik niet in de inleiding heb vermeld.

Allereerst mijn begeleidende docent, mevrouw Van Renssen. Ik dank u voor de begeleiding en de tijd die u voor mij hebt vrijgemaakt. Ik realiseer me dat ik wel eens wat ongeduldig ben overgekomen. Wat ik mij herinner van ons contact is het enthousiasme over dit onderwerp, dat bij u steeds meer toenam. Dat wakkerde mijn enthousiasme weer aan. Op momenten dat Nederland massaal buiten zat te genieten van het mooie weer, lukte het mij om hierdoor binnen bezig te zijn met dit onderwerp. Uw complimenten en opbouwende kritiek hebben mij goed gedaan. Opvallend dat wij, zonder elkaar te hebben gezien, op deze manier konden samenwerken. Ik wens u in uw werk Gods zegen toe.

De opleiding LVO Nederlands van de Christelijke Hogeschool Windesheim dank ik voor het feit dat zij mij hebben laten kennismaken met onderzoekstechnieken en vaardigheden. Daarnaast denk ik aan mevrouw Niekerk. Vooral uw inzet heeft ervoor gezorgd dat mijn schrijfvaardigheid enorm is toegenomen.

Mijn collega en vriend Bert Vedder wil bedanken. Samen met jou hebben we diverse gesprekken over de relatie tussen literatuur en filosofie c.q. theologie besproken. Deze gesprekken hebben mij gescherpt om uitspraken over deze relaties te doen en om verbanden te traceren. Wat jammer dat je op dit moment afscheid moet nemen van je vak. Het Franse citaat en de Franstalige bron mag je zien als een hommage aan de Franse taal.

Ik dank de leerlingen van het Nuborgh College, locatie Oostenlicht, voor het geduld. Voor het eerst maakten zij mij dat ik dit dossier liet voorgaan boven hun nakijkwerk. Ik hoop dat jullie er geen schade van hebben ondervonden.

De relatie met mijn vader heb ik in de inleiding al mogen verwoorden. Ik vind het moeilijk dat ik hem niet kan vertellen hoe interessant deze studie wel niet is.

Tot slot, maar in de wetenschap dat jullie het belangrijkste voor mij zijn, mijn vrouw en beide zoons. Terwijl jullie dachten aan een gezellige avond moest pa weer achter de laptop. Ik hoor jullie zucht van verlichting al wanneer de laatste punt in dit dossier is gezet.

Elburg, 22-6-2013

Soli Deo Gloria

Bronnenlijst

- 1) Anbeek, T. (1995) *Geschiedenis van de literatuur in Nederlands, 1885 – 1985* (2000). Utrecht, De Arbeiderspers.
- 2) Berenpas, M. (2012) Spinoza's hermeneutiek. <http://www.filosooftekoop.nl/page6.php?post=13> (29-4-2013).
- 3) Bork, G.J. van (2004) *Gorter, Herman*.
http://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0385.php (18-3-2013).
- 4) Bork, G.J. van; Delabastita, D.; Gorp, H. van; Verkruijsse, P.J.; Vis, G.J. (2012) *Algemeen letterkundig lexicon*. http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_03033.php (25-5-2013).
- 5) Dresden, S. (1980) *Symbolisme Synthese, stromingen en aspecten*.
http://www.dbnl.org/tekst/dres001symb01_01 (26-3-2012).
- 6) Eyck, P.J. van & Minderaa, P. (1949) Karel van de Woestijne Verzameld Werk, deel 5. Beschouwingen over literatuur. Bussum, C.A.J. van Dishoeck.
http://www.dbnl.org/tekst/woes002verz07_01/woes002verz07_01_0014.php (22-6-2013)
- 7) Endt, E. (1986) *Herman Gorter Documentatie 1864 – 1897*.
http://www.dbnl.org/tekst/gort004eend02_01/colofon.php (22-6-2013)
- 8) Gorter, H. (1889) *Mei een gedicht*. Den Haag, uitgeverij Bert Bakker. (Heruitgave uit 1975 verzorgt door G. Stuiveling).
- 9) Gorter, H. (1916) *Pan*. Amsterdam, Uitgeversmaatschappij W. Versluys (tweede druk)
http://www.dbnl.org/tekst/gort004pan_01_01/index.php (4-6-2013)
- 10) Halsema, J.D.F. van (1978) *Gorter na Mei* in: De Revisor 5 (1978) nr. 3, p. 32-39 en 5 (1978) nr. 4, p. 54-63. http://www.dbnl.org/tekst/hals002gort01_01/hals002gort01_01.pdf (11-6-2013)
- 11) Liagre Böhl, H. de (2000) *Herman Gorter 1864 – 1927*. Amsterdam, Contact.
- 12) Palmer, R.R. & Colton, J. & Kramer, L. (2007) *A History of the modern World since 1815*. New York, McGraw-Hill.
- 13) Schenkeveld – van der Dussen, M.A. (hoofredactie) (1993). *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen, Martinus Nijhoff uitgevers.
- 14) Schwab, G. (1994) *Griekse mythen & sagen*. Houten, Spectrum
- 15) Sestier, J.C. (2011) *Pottiers Eugène (1816 – 1887)* <http://www.pierdelune.com/inter.htm> (21-6-2013).
- 16) Slings, H. & Stipriaan, R. van. *De Nieuwe Gids. Tweemaandelijksch Tijdschrift voor Letteren, Kunst, Politiek en Wetenschap (1885-1894)*
<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/19de/thema/lg19052.html> (29-5-2013)

- 17) Slings, H. & Stipriaan, R. van. *Tachtig: de beuk erin*.
<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/19de/literatuurgeschiedenis/lg19013.html> (29-5-2013)
- 18) Stuiveling, G. (1997-2007) Poëtisch Liedgenootschap, Herman Gorter 1864 -1924.
<http://liedgenootschap.net/dichter.php?id=54#verder> (19-3-2013).
- 19) Verdult, S. (2009) Herman Gorter (1864 - 1927) - zijn Spinozistische periode
<http://spinoza.blogse.nl/log/herman-gorter-1864-1927-zijn-spinozistische-periode.html> (19-3-2013).
- 20) Verwey, A.(1914) *Herman Gorter van Mei tot Pan* in: De Beweging, jaargang 12. W. Versluys.
http://www.dbnl.org/tekst/_bew001191601_01/_bew001191601_01_0109.php (25-5-2012).
- 21) Wijk, G. van der (eindredactie) (2012). Spinoza, één van de belangrijkste denkers van Nederland.
<http://www.schooltv.nl/eigenwijzer/2157332/geschiedenis/item/2517608/spinoza/> (29-4-2013).
- 22) Wilmink, W. (1996) *Taal en thematiek van Mei*. <http://www.kb.nl/dichter-op-het-scherm/dichters-uit-het-verleden/herman-gorter-1864-1927/taal-en-thematiek-van-mei> (21-3-2013).

Bijlagen

1. Plan van aanpak

Format Onderzoeksplan

Naam student: Jan Kees van Rossem, s1029682

Titel onderzoek: *Herman Gorter, van allerindividueelste dichter naar geëngageerde socialistische poëzie*

Begeleider: mevrouw Van Renssen

Critical friend: Natalie Rietmeijer

1. Aanleiding (verlegenheidssituatie, vraag school etc.)

Bij het lezen van het gedicht *Mei* viel mij de muzikale waarde van dit gedicht op. Ik was tijdens het lezen van *Mei* vanuit een ander vakgebied bezig met de eerste drie symfonieën van Gustav Mahler. De overeenkomst in klanken en kleuren tussen deze symfonieën en *Mei* intrigeerden mij. Ik ben mij meer in de dichter Herman Gorter gaan verdiepen. Ik ontdekte dat Gorter in zijn *naturalisme* en zijn *allerindividueelste poëzie* vastliep en uiteindelijk communist wordt. Ik vraag mij af hoe dit heeft kunnen gebeuren. Zijn er oorzaken of ontwikkelingen aan te wijzen waarom hij zich juist tot het communisme 'bekeert'?

2. Probleemstelling

a. Onderwerp

Van Tachtiger naar socialisme in het leven van Herman Gorter.

b. Vraag

Hoe heeft Herman Gorter zich ontwikkeld van Tachtiger tot socialist?

c. Doel

De ontwikkeling in het leven van Herman Gorter volgen om te begrijpen hoe hij van allerindividueelste kunstenaar, volgens de literatuuropvatting van Tachtig, tot een geëngageerd kunstenaar ontwikkelt.

d. De probleemstelling in z'n geheel

Welke factoren uit het leven van Gorter hebben bijgedragen aan zijn omslag van allerindividueelste dichter in het gedicht *Mei* (1886) tot een dichter die betrokken is op de arbeidersklasse sinds de Industriële Revolutie in zijn socialistische gedicht *Pan II* (1916)).

3. Verheldering

Ik wil de ontwikkeling van de literatuuropvatting en levenshouding van de dichter Herman Gorter vanaf *Mei* tot en met het verschijnen van *Pan II* onderzoeken. Het gedicht *Mei* wordt door de Tachtigers herkend als een gedicht dat bij hun literatuuropvatting aansluit. Vanaf dat moment staat *Mei* volop in de belangstelling. Het gedicht wordt echt ervaren als “een nieuwe lente en een nieuw geluid”. Niet iedereen valt het nieuwe geluid en de dichterlijke vrijheid die Gorter gebruikt bij. Gorter zelf is wel tevreden over *Mei* en gaat op de ingeslagen weg verder in zijn zoektocht naar de allerindividueelste emotie. In de *Verzen* die hij publiceert in het tijdschrift van de Beweging van Tachtig, *De Nieuwe Gids*, zoekt hij verder naar deze emotie. De *Verzen* zitten vol woordklank en taal wordt muziek om die emotie te zoeken. Nadat deze *Verzen* worden gebundeld en uitgegeven (*Verzen 1890*) raakt Gorter in een impasse. Hij ontdekt dat hij toch vaste grond in zijn oeuvre nodig heeft. Die vindt hij in het Spinozisme. Zijn gedichten komen nu in het teken te staan van dit Spinozisme en zijn te vinden in zijn eerste uitgave van de *School der Poëzie*. Soms zijn deze gedichten letterlijke vertalingen van de teksten van Spinoza, dan weer een reactie daarop. Mensen die Gorter kritisch volgen vinden dat de lyriek in zijn gedichten afneemt. Het Spinozisme vraagt van Gorter om een betrokken antwoord op de samenleving. Dat antwoord vindt hij in het Socialisme. In zijn *Klein Heldendicht* wordt de overgang naar het Socialisme duidelijk. Maar in *Pan* (1912) en *Pan II* (1916) mengt Gorter zijn socialistische ideaal met zijn dichtkunst. Gorters dichtkunst komt helemaal te staan in het teken van de verheerlijking van het proletariaat. Politiek en poëzie zijn voor Gorter een eenheid geworden. Vooral het boek *Herman Gorter 1864 – 1927* van H. de Liagre Böhl besteed aandacht aan deze ontwikkeling.

4. Onderzoeksvraag en deelvragen

Onderzoeksvraag

Welke factoren in de periode 1889 tot 1916 uit het leven van Gorter hebben bijgedragen aan zijn omslag van allerindividueelste dichter naar socialistische poëzie, die aandacht besteed aan de problematiek rondom de arbeidersklasse van de Industriële Revolutie.

Deelvragen

- 1) Hoe ontwikkelde het leven van Herman Gorter zich in de periode van 1889 tot 1916?
- 2) Wat is de relatie tussen *Mei* en de Beweging van Tachtig?
- 3) Wat is de relatie tussen *Pan II* en de socialistische literatuuropvatting?
- 4a) Welke kenmerken van de Beweging van Tachtig zijn te vinden in het gedicht *Mei*?
- 4b) Welke kenmerken van het socialisme zijn er te vinden in het gedicht *Pan II*?
- 5) Is de ontwikkeling in de literatuuropvatting/levenshouding van Herman Gorter terug te vinden in zijn poëzie uit de jaren 1886 – 1916?

5. Literatuur

Boeken:

- Anbeek, T. (1995) *Geschiedenis van de literatuur in Nederlands, 1885 – 1985* (2000). Utrecht, De Arbeiderspers. **Verantwoording:** In dit boek worden schematisch alle stromingen in de moderne literatuur behandeld. Het plaatst Herman Gorter in het culturele klimaat van zijn tijd. Dit boek heb ik toegevoegd op advies van mijn docent.
- Dresden, S. (1980) *Symbolisme Synthese, stromingen en aspecten*. http://www.dbnl.org/tekst/dres001symb01_01 (26-3-2012). **Verantwoording:** Deze bron geeft een overzicht van de vele stromingen in de literatuur en kunst in het fin de siècle.
- Etty, E. (2000) *Henriëtte Roland Holst 1869- 1952* Schiedam, Scriptum. **Verantwoording:** In dit boek wil ik een aantal bruikbare elementen ontdekken rondom de literatuuropvatting van het Socialisme.
- Liagre Böhl, H. de. (2000). *Herman Gorter 1864 – 1927*. Amsterdam, Contact. **Verantwoording:** Hoewel deze bron inmiddels dertien jaar oud is, is het voor mij een standaardwerk over het leven van Herman Gorter.
- Schenkeveld – van der Dussen, M.A. (hoofdredactie). (1993). *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen, Martinus Nijhoff uitgevers. Blz. 540 – 548; 557 – 561; 562 – 568; 575 – 580. **Verantwoording:** Dit studieboek voor Fictie

Verdieping heb ik gebruikt als naslag over de periode van Tachtig en het interbellum.

- Palmer, R.R. & Colton, J. & Kramer, L. (2007) *A History of the modern World since 1815*. New York, McGraw-Hill. Blz. 433 – 476; 483 – 516; 561 – 600; 601 – 628

Artikelen:

- Bork, G.J. van, (2004), *Gorter, Herman*, http://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0385.php (18-3-2013).
- Verwey, A. *Herman Gorter van Mei tot Pan* (1914) in: *De Beweging*, jaargang 12. W. Versluys. http://www.dbnl.org/tekst/bew001191601_01/bew001191601_01_0109.php (25-5-2012). **Verantwoording:** Hoewel dit artikel bijna honderd jaar oud is wil ik deze bron graag opnemen in mijn Meesterstuk. Het is een bespreking van een tijdgenoot over Herman Gorter, precies over de periode die ik in mijn dossier ook wil behandelen. Gegevens en visies van tijdgenoten lijken mij, in samenhang met de moderne bronnen, belangrijk voor de bespreking van mijn onderwerp.
- Wilmink, W. (1996) *Taal en thematiek van Mei*. <http://www.kb.nl/dichter-op-het-scherm/dichters-uit-het-verleden/herman-gorter-1864-1927/taal-en-thematiek-van-mei> (21-3-2013) **Verantwoording:** Dit artikel van de *Mei*-kenner van dit moment geeft mij meer inzicht in datgene wat de dichter Herman Gorter bezighoudt.

Websites

- Berenpas, M. (2012) Spinoza's hermeneutiek. <http://www.filosooftekoop.nl/page6.php?post=13> (29-4-2013)
- Stuiveling, G. (1997-2007) Poëtisch Liedgenootschap, Herman Gorter 1864 -1924. <http://liedgenootschap.net/dichter.php?id=54#verder> (19-3-2013)
- Verdult, S. (2009) Herman Gorter (1864 - 1927) - zijn Spinozistische periode. <http://spinoza.blogse.nl/log/herman-gorter-1864-1927-zijn-spinozistische-periode.html> (19-3-2013)
- Wijk, G. van der (eindredactie) (2012). Spinoza, één van de belangrijkste denkers van Nederland. <http://www.schooltv.nl/eigenwijzer/2157332/geschiedenis/item/2517608/spinoza/> (29-4-2013)

6. Gebruikte instrumenten

Geef hieronder een korte beschrijving van de instrumenten per deelvraag.

Instrument	Doel? Wat 'meet' het instrument?	Bij wie of wat?	Hoe vaak?
Deelvraag 1 : Hoe ontwikkelde het leven van Herman Gorter zich in de periode van 1889 tot 1916?			
Literatuurstudie Liagre Böhl, H. de. (2000). <i>Herman Gorter 1864 – 1927</i> . Amsterdam, Contact.	Ik ontdek wie de persoon Herman Gorter is. Het instrument geeft handreikingen om zijn karakter en zijn drijfveren te omschrijven.	De omschrijving van zijn persoon. (exposé).	Ik bestudeer het boek en maak notities. Dit gebruik ik gedurende de samenstelling van de exposé.
Deelvraag 2: Wat is de relatie tussen <i>Mei</i> en de Beweging van Tachtig?			
Literatuurstudie Dresden, S. <i>Symbolisme Synthese, stromingen en aspecten</i> . http://www.dbnl.org/tekst/dres001symb01_01 Wilmink, Taal en thematiek van Mei. http://www.kb.nl/dichter-op-het-scherm/dichters-uit-het-verleden/herman-gorter-1864-1927/taal-en-thematiek-van-mei	Ik krijg een beeld van de beweging van de Tachtigers. Wat bindt hen samen? Wat zijn hun drijfveren en overtuigingen? Ik kan dit koppelen aan het gedicht <i>Mei</i> .	De behandeling van de resultaten van deze deelvraag.	Ik bestudeer het boek en maak notities. Dit doe ik ook bij het artikel van Wilmink en het lezen van het gedicht <i>Mei</i> . Dit gebruik ik gedurende de samenstelling van het hoofdstuk.
Deelvraag 3: Wat is de relatie tussen Pan II en de socialistische literatuuropvatting?			
Deelvraag 4: 4a) Welke kenmerken van de stroming van Tachtig zijn te vinden in het gedicht <i>Mei</i> ? 4b) Welke kenmerken van het socialisme zijn er te vinden in de gedichten <i>Pan II</i> ?			
Literatuurstudie	In deze boeken en artikelen wil	De behandeling	Ik bestudeer de boeken

Etty, E. (2000) <i>Henriëtte Roland Holst 1869- 1952</i> Schiedam, Scriptum. Schenkeveld – van der Dussen, M.A. (hoofredactie). <i>Nederlandse Literatuur, een geschiedenis</i>. Stuiveling, G. <i>Poëtisch Liedgenootschap, Herman Gorter 1864 -1924</i>. http://liedgenootschap.net/dichter.php?id=54#verder Verdult, S. Herman Gorter (1864 - 1927) - zijn Spinozistische periode http://spinoza.blogse.nl/log/herman-gorter-1864-1927-zijn-spinozistische-periode.html Verwey, A. <i>Herman Gorter van Mei tot Pan</i>. In: De Beweging, jaargang 12. W. Versluys, (Amsterdam 1914.) http://www.dbnl.org/tekst_bew001191601_01/bew001191601_01_0109.pp (25-5-2012). Anbeek, T. (1995) <i>Geschiedenis van de literatuur in Nederlands, 1885 – 1985</i> (2000). Utrecht, De Arbeiderspers. Berenpas, M. (2012) Spinoza's hermeneutiek. http://www.filosooftekoop.nl/page6.php?post=13 (29-4-2013). Liagre Böhl, H. de. (2000). <i>Herman Gorter 1864 – 1927</i>. Amsterdam, Contact.	ik de relatie van <i>Mei en Pan II</i> met het de literatuuropvatting van de Tachtigers, het spinozisme en de socialistische literatuuropvatting benoemen.	van de resultaten van deze deelvragen.	en artikelen en maak notities. Tevens lees ik de gedichten <i>Mei en Pan II</i>. Dit gebruik ik gedurende de samenstelling van het hoofdstuk.
Deelvraag 5: Is de ontwikkeling in de literatuuropvatting/levenshouding van Herman Gorter terug te vinden in zijn poëzie uit de jaren 1886 – 1916?			
Literatuurstudie	In deze boeken en artikelen wil ik een doorgaande lijn ontdekken in de	De behandeling van de resultaten van deze	Ik bestudeer de boeken en artikelen en maak notities.

Stuiveling, G. Poëtisch Liedgenootschap, Herman Gorter 1864 -1924. http://liedgenootschap.net/dichter.php?id=54#verder Verdult, S. Herman Gorter (1864 - 1927) - zijn Spinozistische periode http://spinoza.blogse.nl/log/herman-gorter-1864-1927-zijn-spinozistische-periode.html Verwey, A. <i>Herman Gorter van Mei tot Pan</i>. In: De Beweging, jaargang 12. W. Versluys, (Amsterdam 1914.) http://www.dbnl.org/tekst/bew001191601_01/bew001191601_01_0109.pp (25-5-2012). Anbeek, T. (1995) <i>Geschiedenis van de literatuur in Nederlands, 1885 – 1985 (2000)</i>. Utrecht, De Arbeiderspers. Liagre Böhl, H. de. (2000). <i>Herman Gorter 1864 – 1927</i>. Amsterdam, Contact.	ontwikkeling van Herman Gorter. Het gaat mij om de relatie van <i>Pan //</i> met het Spinozisme en de socialistische literatuuropvatting	deelvraag.	Tevens lees ik het gedicht <i>Pan //</i>. Dit gebruik ik gedurende de samenstelling van het hoofdstuk.
--	---	-------------------	---

7. Communiceren

Geef aan op welke manier je de gegevensverzameling met de school communiceert en hoe je de resultaten gaat communiceren (Ik ga er vanuit dat hiermee de school waar ik werk wordt bedoeld).

Dit dossier wordt voorgelegd aan mijn collega's van de sectie Nederlands en van de sectie Mens & Maatschappij (vanwege Maatschappijleer en Geschiedenis). Eventuele aanwijzingen neem ik mee in mijn definitieve dossier.

8. Feedback

Feedback critical friend

Datum: 19-4-2013

Hoi Jan Kees,

Hieronder mijn mening over je onderzoeksplan voor je meesterstuk. ik hoop dat je iets met mijn feedback kan.

Een interessant onderwerp. Ik vraag me alleen wel af of je met je deelvragen wel tot het antwoord komt van je onderzoeksvragen. Zelf zou ik wat specifiekere deelvragen opstellen. Je hebt dan wat meer vragen en daardoor ook meer antwoorden. Het wordt dan overzichtelijker. Ook vraag ik me af wat de meerwaarde is van de mening van je T2 klas. Ga je er verder nog iets mee doen? Als je er nog iets mee gaat doen dan snap ik dat je ze een enquête in laat vullen als het alleen maar is om voor jezelf een beeld te vormen van je klassen lijkt me een klas weer wat te weinig.

Ik wens je heel veel succes met het maken van je meesterstuk! Ik zal tussendoor nog wel het een en ander te zien krijgen denk ik.

Groetjes, Natalie

Feedback begeleider

Datum: 26-4-2013.

Dag Jan Kees,

Ik heb je plan van aanpak bekeken. Je aanleiding is helder en de vraag is boeiend! Ik mis nog wat aanscherping en structuur. Het is belangrijk dat je heel zorgvuldig overdenkt wat je precies wilt onderzoeken, welke begrippen je gebruikt en wat je daarmee bedoelt. Je deelvragen zijn nog te weinig systematisch geformuleerd en sluiten nog niet voldoende aan bij de hoofdvraag.

Ik geef je in het document suggesties voor hoe je verder zou kunnen gaan. Niet om je teveel te sturen, maar wel om een voorbeeld te geven van hoe het concreter zou kunnen worden.

Je kunt hier alvast mee aan de slag. Je kunt zeker alvast de eerste deelvraag gaan beantwoorden: het beschrijven van de ontwikkeling in zijn leven. Vervolgens ga je dan naar de stromingen kijken en daarna naar de poëzie zelf, die je zélf gaat analyseren.

Ik weet zeker dat je hiermee vooruit kunt in de vakantie. Je kunt me mailen met vragen, maar ik kan niet beloven dat ik reageer i.v.m. de vakantie.

Veel succes!

Hartelijke groeten,
Floor

Datum: 13-5-2013.

Hierbij mijn feedback bij de nieuwste versie van je plan voor het msk. Goed verbeterd! Hopelijk kun je hiermee uit de voeten. Laat het weten als je nog vragen hebt!

Hartelijke groet,
Floor

Datum: 22-5-2013.

Dag Jan Kees,

Ik heb je nieuwste versie van het Plan van Aanpak gelezen. Het ziet er nu goed uit; de opbouw is logisch en helder! Ik heb nog een paar laatste wijzigingen voorgesteld (let op spelling: d's en t's!!) maar als je die overneemt is het helemaal akkoord nu. Je kunt aan de slag.

Nog een tip: wen je meteen aan om je bronnen te vermelden, zodat het verschil tussen jouw eigen kennis en interpretatie en die van anderen heel duidelijk is, ook voor jezelf. Juist bij dit soort onderzoeken, waarbij je zélf gaat analyseren en interpreteren, is dat heel belangrijk. Dat scheelt straks veel tijd en moeite voor ons allebei. Als je dan ook nog in één keer op de juiste manier je bronnen vermeldt volgens de checklist, is het helemáál geweldig!

Stuur je mij je eerste twee deelvragen op, als je die hebt uitgewerkt? Als je ergens tegenaan loopt, kun je het me zeker laten weten. Ik ben benieuwd naar je bevindingen.

Veel succes!

Hartelijke groet,
Floor

Opmerking van mijn critical friend over het voorlopig onderzoeksverslag:

Hoi Jan Kees,

Net flink de tijd genomen om jouw meesterstuk kritisch te kunnen doorlezen.

Bij iemand anders heb ik ook de samenvatting zien staan voor de inleiding dus het kan wel.

Het is me opgevallen dat je er gedreven mee bezig bent geweest.

De schrijfstijl voor het theoretisch kader vind ik moeilijk/lastig om te lezen.

De schrijfstijl bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen kan ik beter begrijpen.

Bij de checklist staat er een puntje dat bepaalde zaken kort en bondig genoteerd moeten zijn. Ik vind dat je het soms te lang maakt. Kijk goed of je echt alleen de hoofdzaken hebt genoteerd.

Opmerkingen over de lay –out heb ik in een vorig mailtje al verteld.

Succes met wat aanpassen en de laatste loodjes.

Groet,

Natalie

Opmerking van mijn over het plan van aanpak en het voorlopig onderzoeksverslag van mijn critical friend :

Dag Natalie,

Ik heb je onderzoeksplan doorgekeken. Een interessant onderwerp. Je wilt dus gaan onderzoeken welke veranderingen er in het grammaticaonderwijs hebben plaatsgevonden tussen 1993 en 2013?

Let nog even op deelvraag 3. Dat is volgens mij een vergelijking tussen twee methodes. Dat kan heel goed. Ik ga ervan uit dat de ene methode uit de periode rond 1993 komt en de andere uit 2013?

Je vragen zijn helder geformuleerd.

Helaas was het voorlopig onderzoeksverslag van mijn critical friend op het moment van inleveren van dit dossier nog niet af.

2. Urenverantwoording

<i>activiteit</i>	<i>Aantal uren</i>
1) Oriëntatie op het thema.	2
2) Voorbereiding om te komen tot een <u>Plan van Aanpak</u> .	30
3) Schrijven van het <i>Plan van Aanpak</i> .	5
4) Ordenen van de informatie.	20
5) Het formeren van een voorlopig onderzoeksplan.	15
6) Van voorlopig onderzoeksplan naar het definitieve <i>Meesterstuk</i> .	8
7) Ontwerpen van de digitale presentatie	3
Totaal:	83.

3. Link naar de PowerPointpresentatie:

<https://skydrive.live.com/redir?resid=7B5D09750748D308!1844&authkey=!AlmhqIW7W1fbfB0>

4. Checklist schriftelijke rapportage

Naam: Jan Kees van Rossem, s1029682
Titel verslag: *Herman Gorter (1864 – 1927) Van sensitivisme naar socialisme*
Klas: Afstandsleren
Datum: 22-6-2013

! Onder een verslag verstaan we een zakelijke tekst waarin je uitgebreid rapporteert over een activiteit. Checklist moet zelf door de student worden ingevuld (vooraan afvinken) en bij het verslag worden gevoegd. Géén formulier is géén beoordeling.

! Onderdelen met een * aangegeven zijn de zogenaamde **killing points**. Zijn er **meer** dan vijf killing points aangekruist, dan moet het verslag op **alle** onvoldoende onderdelen worden verbeterd en opnieuw **met** de oude versie worden ingeleverd.

O	V
---	---

1. Voorblad

? Auteur, studentnummer, vak

--	--

2. Titelpagina

- ? titel is specifiek
- ? auteur(s) (alfabetisch)
- ? plaats, datum
- ? opdrachtgever

3. Inhoudsopgave

- ? *alle onderdelen na de inhoudsopgave (hoofdstukken, paragrafen en evt. subparagrafen) zijn vermeld en genummerd
- ? *paginaverwijzing is correct
- ? inhoudsopgave is overzichtelijk

4. Inleiding

- ? *inleiding nodigt uit tot lezen (blikvanger)
- ? *doelstelling is duidelijk en specifiek

- ☐ bevat eventueel bedankjes
- ☐ bevat aanleiding tot het schrijven van het verslag
- ☐ *opbouw verslag (korte inhoud *per* hfdst.) wordt aangegeven

5. Kern: opbouw hoofdstukken, paragrafen

- ☐ *titels van hoofdstukken, paragrafen en subparagrafen zijn genummerd en duidelijk verschillend in opmaak
- ☐ hoofdstukken en (sub)paragrafen hebben passende titel
- ☐ nieuw hoofdstuk begint op nieuwe pagina
- ☐ *hoofdstukken worden duidelijk ingeleid
- ☐ nieuwe alinea wordt duidelijk weergegeven met witregel
- ☐ zinnen lopen door (geen ENTER binnen alinea)
- ☐ *bijlagen zijn genummerd
- ☐ *bijlagen hebben passende titel
- ☐ *in tekst wordt op de juiste manier verwezen naar bijlagen
- ☐ *pagina's zijn genummerd
- ☐ aanbevolen: regelafstand 1,5, lettertype Arial of Times New Roman en lettergrootte is 10 of 12
- ☐ *de tekst bevat geen plagiaat⁶⁰

6. Taalgebruik

- ☐ *grammatica/spelling is in orde
- ☐ formulering is samenhangend, eenvoudig, direct en actief
- ☐ interpunctie is juist toegepast
- ☐ *zinnen zijn volledig, geen telegramstijl

7. Conclusies (en aanbevelingen)

- ☐ *conclusies (en evt. aanbevelingen) zijn gebaseerd op argumentatie uit de hoofdstukken
- ☐ kort en bondig
- ☐ bevatten geen nieuwe informatie

8. Literatuurlijst

- ☐ *literatuurlijst is opgesteld volgens afgesproken richtlijnen⁶¹
- ☐ *literatuurlijst is volledig (alle bronnen worden vermeld)

9. Bronnen

- ☐ *ALLE bronnen die in literatuurlijst zijn opgenomen, worden in tekst vermeld d.m.v. noten, citaten en voetnoten

--	--

⁶⁰ Zie bijlage 1

⁶¹ Zie bijlage 2

- ☐ bronnen ondersteunen argumenten/feiten (eigen tekst)
- ☐ bronnen zijn juist weergegeven in de tekst (auteur en jaartal tussen haakjes)

10. Eisen vak

- ☐
- ☐
- ☐
